
Birinci Meclis Dönemi İstiklal Mahkemeleri (1920-1923)

Caner Arabacı*

Özet

Birinci Meclis, Nisan 1920 ile Nisan 1923 arasında olağan dışı bir dönemde görev yaptı. Meclisin otoritesini topluma benimsetip güç biriktirmede en önemli aracı, İstiklal Mahkemeleri oldu. Milletvekillerinden oluşan mahkemeler, bir hukuk müessesesi değil, meclis adına hareket eden, kararlarının üst mahkemesi olmayan, verdiği idam cezalarını anında uygulama yetkisi bulunan bir kurumdu. Divan-ı harpler dahil diğer mahkemelerin dosyalarını alarak, kısa sürede, hızlı, etkili kararlar verdi. Asker kaçakları ve sonra ilave edilen değişik davaları, delil olmasa bile "vicdani" kararlarla sonuçlandırdı. Kanununun benimsendiği 5 Ağustos 1921'den itibaren, meclis yerine karar verebilen, sözleri yasa olan tek şahsa/Başkumandan'a bağlandı. Yalnız ilk dönem İstiklal Mahkemelerinden çok günümüzde tartışılan; inkılâpları benimsetmekle görevli cumhuriyetin ilanından sonra kurulan İstiklal Mahkemeleridir.

Anahtar Kelimeler: İlk Büyük Millet Meclisi, Divan-ı Harp, Hıyanet-i Vataniye, İstiklal Mahkemesi, Firariler.

Abstract

The first national assembly was in charge in an extraordinary period, between April 1920 and April 1923. The Courts of Independence became a tool in imposing the authority to the society and strengthening the power. The courts, composed by the deputies, were not legal institutions, rather they were deciding in behalf of the assembly. These courts were neither supervised by a superior court nor the decisions on executions were questioned by any legal authority. The Courts of Independence implemented effective decisions in a short time, by taking the cases of the other courts including the Court Martial (Divan-ı Harb). After the recognition of law of supreme military command on August 5, 1921, the courts were given under the responsibility of a single person/Supreme military commander whose words were accepted as a law. However, the focus point is not the first Courts of Independence, rather it is the Courts of Independence which were established after the proclamation of the Republic in order to impose the revolutions.

Keywords: The First National Assembly, the Court Martial, Law of High Treason, the Court of Independence, Deserters.

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü

Birinci Meclis Dönemi İstiklal Mahkemeleri (1920-1923)

Yakın tarihimizin tartışılan önemli konularından birisi İstiklal Mahkemeleridir. Konuyu ilginç kılan yön, tartışmayı hukukçulardan çok yazar, tarihçi kesimin gündemde tutmasıdır. Çünkü İstiklal Mahkemeleri, bir hukuk olayı olmaksızın ziyade, siyasi tarihle bütünleşmişlerdir. Bu yüzden tartışmalar; daha çok ideolojik tercihlerle irtibatlı olarak savunma, iyi ve gerekli olduğunu ortaya koyma veya zulüm, dışlama aracı olarak reddetme tarzında gelişmektedir.

Bu nedenle, İstiklal Mahkemelerinin doğru değerlendirilmesine, yakın dönemin siyasi araçlarından birisi olarak neye yaradığının, sistem içinde işlevinin doğru ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

Uç değerlendirmelerden birisi Turgut Özakman'a aittir. Ergün Aybars'ın *İstiklal Mahkemeleri* adlı kitabı başına konan kısa yazısında, "Tek bilimsel araştırma, gerçekleri ve doğruları yansıtan tek bilimsel eser" olarak nitelendirir. Mahkemelerle, İstanbul yönetimi anlayışı ve o yönetim kafasını günümüzde devam ettirenler arasında irtibat kurar. Tabii işin özü Millî Mücadele değerlendirmesiyle başlar. Ona göre Millî Mücadele, "emperyalizme karşı verilen bir kurtuluş savaşı, işbirlikçi ve çağdışı İstanbul yönetimine karşı bir milli ihtilaldir. Bu ölüm kalım dönemini iyi bilmeyen ya da İstanbul yönetiminin anlayışını günümüzde de sürdüren bazı çevreler, birçok konuda olduğu gibi İstiklal Mahkemeleri hakkında da gerçeğe aykırı, yanlış iddialarda bulunuyor, türlü yalanlar söylüyorlar." Özakman'ın sunduğu çare nettir: "Tek bilimsel eser" dediği, Aybars'ın eserini, "O çetin dönemi öğrenmek isteyenlere tavsiye..."¹

Benzer anlayış, kitabının ilk sayfasına şöhretinden dolayı bir tiyatrocu, yazar olan Özakman'ın ifadelerini koyan Aybars'ta da vardır. Ona göre de Millî Mücadele, "İtilaf Devletlerine karşı yapılan bu savaş aynı zamanda Osmanlılık ve hilafetin temsil ettiği eski düzeni yıkmaya yönelmiş bir ihtilaldir". İhtilalin, mahkemeleri de aynı şahsa göre "ihtilal mahkemeleridir". Doktorasını, doçentliğini hep İstiklal Mahkemeleri üzerinden alan Aybars, bir ömür üzerinde durduğu mahkemeleri şöyle değerlendirir: "İstiklâl Mahkemeleri, olağanüstü tehlike karşısında yasama organının kendi içinden seçtiği üyelerden kurulu olağanüstü mahkemelere, olağanüstü yetkiler vermesi sonucu kurulan ihtilâl mahkemeleridir. İstiklâl Mahkemelerini normal hukuk anlayışı dışında; ancak, bu görüş içerisinde incelediğimiz zaman önemini anlayabiliriz."²

¹ Turgut Özakman, 2006, "İstiklal Mahkemeleri", Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*, Zeus Kitabevi, İzmir, s. I.

² Ergün Aybars, 2006, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*, Zeus Kitabevi, İzmir, s. 1. Vatani işgal eden düşmanla sarayı yani Osmanlı'yı ve dolayısıyla temsil ettiği değerleri de savaşılabilecek düşman görme anlayışı, şaşılacak kadar zihinlerde yer etmiştir. İstiklal Mahkemelerinin "Üç Aliler"inden biri olan Kılıç Ali de benzer kanaattedir: "Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan

Genelde her kesimin kabullendiği üzere İstiklal Mahkemeleri, “hukuk” değil, siyasi mahkemelerdir. Bu yüzden kuralları, evrensel hukuk kuralları değil, mevcut siyasi duruma hızlı ve uygun çözüm geliştirmek üzere konulmuş kendine has kurallardır. 1920-1927 arasında kurallarda da değişikliklere sık gidilmesi, işin siyasi yönü ile ilgilidir. Yalnız tartışmaların bu kadar odağında yer alması, TBMM Arşivinde saklanan belgelerin bir asırdır isteyen araştırmacıya açılmaması ile de ilgilidir. Mahkemeler, doğrudan Meclis içinden belirlenen milletvekili görevliler tarafından yürütüldüğü için belgelerin büyük ekseriyeti Meclis Arşivinde saklanmıştır. 914.000 sayfa belge³, yüz yıl boyunca araştırmacılara açılmamıştır. Yalnız nadiren arşiv belgelerinden yararlanarak eser hazırlamış olanlar vardır. Bunlardan birisi de 1970 yılında çalışma izni verilen Ergün Aybars’tır⁴. Meclis nihayet, 95 yıl sonra Cemil Çiçek’in Meclis Başkanı olduğu dönemde, “tasnif, elektronik ortama aktarma ve indekslerinin yapılmasını” bir ekip çalışması ile gerçekleştirir. “Siyasi tarihimize önemli bir katkı yapmış olmanın onuru” da bu neredeyse asra yakın süre sonra gerçekleştirilen hamleyi yapanlara ait olur⁵. Belgelerin bir bölümü, Meclis Arşivine ait kısımdan elektronik olarak isteyenlere yüzüncü yıl itibarıyla 2020’de açılmış bulunmaktadır. İstiklal Mahkemelerine ait belgelerin, araştırmak isteyenlere açılmasının bu kadar gecikmesi doğru değildir. Eğer bir kurum taassubu yoksa, TBMM Arşivi niçin tek bir yerde, Devlet Arşivinde toplanmamaktadır, bir izahı olmalıdır. Bir devlet çatısı altında, millî arşivde toplanmanın hâlâ tam gerçekleştirilememesi gariptir. Başlangıç itibarıyla, Millî Mücadele, savaş; meclis hükümeti tarafından yönetildiği için belgelerin Meclis Arşivinde saklanma doğrudur. Ama Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurulduktan sonra arşivlik malzemeler niçin oraya nakletilmiyor veya kopyaları verilmiyor anlamak zordur. Zaman içinde, “Devlet

Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, sadece topraklarımızı işgal eden dış düşmanlara karşı verilmedi. Düşmanla iş birliği yapan Saray’la da dış güçlerin ve Saray’ın kışkırtması sonucu ortaya çıkan iç ayaklanmalarla da mücadele edilmesi gerekiyordu. Bunun için de ihtilal metotlarına başvurmadan başka çare yoktu.” Kılıç Ali, 2005, *Atatürk’ün Sıradışı Kılıç Ali’nin Anıları*, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, İş Bankası Yayını, İstanbul, s. 357.

³ Abdulhekim Koçin, “Giriş”, *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, c. I, TBMM yayını, Ankara 2015, s. IX. İstiklal Mahkemelerine ait bir kısım belge, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivindedir. Konya (II. Dönem), Elcazire İstiklal Mahkemeleri ile ilgili belgeler, bu mahkemelerde görev yapmış olan Hâcım Muhittin (Çarıklı) tarafından TİTE’ne verilmiştir. Çarıklı’nın kendisinde belgeler uzun süre durduğu gibi, bazı mahkeme üyeleri de kendilerinde belge saklamış, öldükten sonra varislerince açıklanmamış olması muhtemeldir. Ayrıca bazı bakanlıklar, şahısların Meclis arşivinden belge alıp vermedikleri de olmuştur (Aybars, 2006, s. 3).

⁴ Gizlilik iddialarına karşı “güvenilir, mutemed” bulunarak arşive girip çalışabilen Aybars, bunu nasıl başardığını anlatır: “1970 yılında T.B.M.M. arşivinde çalışma izni istediğimde, belgelerin gizli olduğunu ileri sürenler izin vermek istemediler. Oysa bu mahkemeler halka açık çalışan, infazları açıkta olan mahkemelerdi ve gizlilikleri söz konusu değildi. Meclis başkanlığını bu konuda ikna ettikten sonra çalışma izni aldım.” (Aybars, 2006, s. V).

⁵ Cemil Çiçek, “Sunuş”, *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, c. I, TBMM yayını, Ankara 2015, s. V.

Arşivleri hangi devletin kurumudur”, sorusu gündeme gelmektedir. Arşiv genel müdürlüğü tek devletin ise, arşivde kurumlaşma, orada iyi bir arşiv hizmeti ile birlikte malzemenin sunulması doğrudur. Üstelik dünyanın en iyi işleyen millî arşivlerinden birisi olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün bu vb. konularda devre dışı bırakılmaması gerekmektedir. Meclis Arşivinde tasnif kararı alındıktan sonra, tecrübi birikimden yararlanmak üzere Devlet Arşivinden iki uzmanın davet edilmesi, uzmanlık alanı olarak işin mahiyetini zaten ortaya koymuştur. İstiklal Mahkemeleri uygulamaları ile ilgili farklı bilgilerin dolaşmasının altında, zamanında tasnifin yapılmaması, istatistiklerin çıkarılmamış bulunmaktadır. Meclis tasnif, kataloglama ve elektronik ortama aktarma ile ilgili proje biriminin başındaki Proje Koordinatörü/Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkan Yardımcısının şu cümleleri durumu ortaya koymaktadır: “İstiklal Mahkemelerinde tam olarak kaç kişinin yargıldığını, bunlardan ne kadarının infaz edildiğini bugünkü bilgilerimize göre tespit etmemiz mümkün değildir. Çünkü bu konuda sağlıklı bir rakam verebilmek için kurulan bütün mahkemelere ait belgelerin eksiksiz bir biçimde tespit edilmesi, analitik tasniflerinin yapılması ve indekslerinin çıkarılması gerekir.”⁶ Onun için bugüne kadar İstiklal Mahkemeleri ile ilgili yazılan eserler⁷, makaleler hem az hem de bazı yönleri ile eksik, hatta yetersiz kalmak zorundadır⁸.

⁶ Koçin, 2015, s. IX.

⁷ Bk. Ergün Aybars, 2006, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*, Zeus Kitabevi, İzmir; Ahmet Turan Alkan, 2011, *İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılâbı Duruşmaları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul; Ahmed Nedim, 1993, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*, İşaret Yayınları, İstanbul; Tahiru'l-Mevlevî (Olgun), 1991, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, Nehir Yayınları, İstanbul; *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, c. I, TBMM yayını, Ankara 2015; *İstanbul İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. II, TBMM yayını, Ankara 2015; *Elcezire İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. III, TBMM yayını, Ankara 2015; *Eskişehir İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. IV, TBMM yayını, Ankara 2015; *Isparta İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. V, TBMM yayını, Ankara 2015; *Şark İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. VI/I-VI/V, TBMM yayını, Ankara 2017; *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu 10-11 Aralık 2015/Adıyaman*, Yayına Hazırlayan: A. Y. Akengin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi yayını, Ankara 2016. Birkaç makale için bk. Osman Akandere, 2004, “3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi'nin Konya İsyanı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na Sunduğu Raporu”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c. IV, S. 2, s. 59-96; Cevdet Küçük, 2001, “İstiklâl Mahkemeleri”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul, s. 350-355.

⁸ Sadece bir mahkemenin tek çalışma dönemi sırasında verdiği kararlarla ilgili farklar bu yönden düşündürücü mahiyettedir. Mesela I. Dönem Konya İstiklal Mahkemesi'nin görev yaptığı 8.11.1920-18.2.1921 tarihleri arasında verdiği idam cezası ile ilgili olarak Ergun Aybars, biri gıyapta olmak üzere üç idam cezasının verildiğinden bahsederken (Ergün Aybars, 1995, *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-III/1920-1927*, İleri Kitabevi, İzmir, s. 84), Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kayıt defterleri üzerinde çalışmalar yapan ve bu konuda *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926* adlı kitabı yazan Ahmet Nedim, Konya İstiklal Mahkemesi'nin 43 kişi hakkında idam kararı verdiğini belirtir (Ahmet Nedim, 1993, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. XX). Mahkeme aynı, olay yeri aynı fakat sonuçlar uç derecede birbirinden farklıdır. İstiklal Mahkemelerinin gerekli, doğru iş yaptığını savunanla, bu mahkemelerin yanlış, haksız kararlar verdiğini belirten iki kalem arasındaki fark, doğruyu öğrenmek yönünden bir açmaz oluşturmaktadır.

İstiklal Mahkemelerinin Kurulması

Mahkemeler, Millî Mücadele dönemi şartlarında geliştirilen bir çözüm gibidir. Osmanlı Cihan Devleti'nin yıkımı ardından, toparlanışı sağlama arzusunun araçlarından birisidir. Zira, "Birinci Dünya Savaşı, dünyanın yarısıyla birlikte Türkiye'yi de felakete sürüklemişti. Her şeyimizi yitirmiştik. Verdiğimiz şehit sayısı 500 binden fazlaydı. 400 bin kişi yaralanmış ve sakat kalmıştı. Yaklaşık 1 milyon 500 bin kişi kayıp, esir veya kaçaktı. Devlet otoritesi kalmamış, ülkenin her köşesinde çeteler oluşmuştu. Bu çeteler milletin canına, malına, ırzına saldırıyor, hatta eşkıyalıklarını ayaklanma boyutuna bile vurduruyorlardı."⁹

Birinci Dünya Harbi, savaşılabilecek insan gücümüzü eritmişti. Geriye kalan az miktardaki askeri varlığı ise firarlar eritmeye devam ediyordu. Antep bölgesinde fiilen cephe komutanlığı yaparak savaşan Kılıç Ali'nin tespitine göre¹⁰, kaçak miktarı üç yüz bini geçmiştir:

"Kaçak olayları Birinci Dünya Savaşı içinde başlamış ve asker kaçaklarının sayısı 300 bini geçmişti. Asker kaçakları hırsızlık ve yağmacılık yapıyor, dolayısıyla asayiş ve güvenlik bakımından ciddi bir tehlike oluşturuyorlardı. Bu kaçaklar yakalanamıyor ve cezalandırılmıyordu. Yakalananlar ise keyfi ve hukuk dışı şekillerde cezalandırılıyordu. Refik Şevket'in (İnce) de anularında anlattığı gibi, yakalanan kaçakların tek sıra dizilip her on kişiden birinin arkadaşlarının gözü önünde kurşuna dizilmesi şeklinde hukuk dışı yöntemlere rastlanıyordu."¹¹ Bazı komutanlar, firarların önüne geçebilmek için komutan-asker arasında "manevi bağ" kurmayı düşünürler. Ancak "maneви kuvvetin" kurulabilmesi için vazife hissini geliştirilmesi, en önemli çare olarak da "bir muvaffakiyet göstermek" lazımdır."

İstiklal Mahkemelerinin kurulmasının yolunu Hıyanet-i Vataniye Kanun açar. Meclisin açılışının üçüncü günü bu kanunun teklif edilmesinin temel sebebi, "memleket üzerinde otorite kurmaktır". Kanun, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey tarafından teklif edilir. Buna göre meclisin alacağı kararlar aleyhinde bulunanlar, bu kararlara uymayanlar vatan haini sayılarak cezalandırılacaklardır. Teklifin "hain" tanımlaması ve iki maddesi şöyledir: "Meclis-i Millinin mukarreratı aleyhinde bulunanlar veya mutavaat (itaat) eylemeyenler ancak hain-i vatan olabilirler ve bu gibilerin de hıyanet-i vataniye ile ittiham edilmeleri lazım gelir.

⁹ Kılıç Ali, 2005, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, İş bankası yayını, İstanbul, s. 357.

¹⁰ Sabahattin Selek, 1965, *Millî Mücadele I Anadolu İhtilali*, İstanbul, s. 234; Mehmet Dürdali Karasan, 2020, *paşam nereye kadar çekileceğiz?-Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, yayına hazırlayan: Ş. Karabağ, İş Bankası yayını, İstanbul, s. 139.

¹¹ Kılıç Ali, 2005, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, İş Bankası yayını, İstanbul, s. 358-359.

Birinci Madde- Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretleriyle memalik-i Osmaniyeyi yed-i ecanibden tahlis maksadına matuf bulunan Millet Meclisi mukarreratına itaat eylemeyenler ihanet-i vataniye ile ittiham olunurlar.

İkinci Madde- Hıyanet-i vataniye hakkındaki kanun-ı mahsus bu gibiler hakkında tatbik olunur. Karahisarısahib Mehmed Şükri"¹²

Kılıç Ali'nin bildirdiğine göre, milletvekillerinin bir kısmı, bu kanuna karşıdır. Uzun tartışmalardan sonra Meclis, "ilk ihtilal kanununu", birkaç gün içinde komisyonlarda inceleyerek 29 Nisan 1920'de kabul etti. 14 maddeden oluşan kanunun birinci maddesine göre, yüksek saltanat makamını, kutsal Osmanlı vatanını işgalcilerden kurtarmak maksadıyla kurulan Büyük Millet Meclisi'ne söz, fiil veya yazı ile muhalefet, vatana ihanetti. Kanun metni, meramını açık ifade etmektedir:

"Makam-ı mualla-yı ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanipten tahlis ve taarruzatı def-i maksadına ma'tuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazamın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesen, hain-i vatan addolunur." İkinci madde ilkinin güçlendirecek mahiyettedir: "Bi'l-fiil hıyanet-i vataniyede bulunanlar salben idam olunur."¹³

¹² *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanaqları)*, c. I, TBMM yayını, Ankara 2015, s. 44. Ayrıca bk.

Düştur, Üçüncü Tertib, C. I (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), İstanbul 1929, s. 4-5; TBMM ZC, C. I, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Ankara 1959, s. 68-160.

¹³ Diğer maddeler şöyledir: Madde 3- Vaız ve hitabet suretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifeyi sırran ve kavlen hıyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşvik-i suver ve vesait-i muhtelifeye ile tahriren ve tersimen irtikab eyleyenler muvakkat küreğe konurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

Madde 4- Hıyanet-i vataniye maznunlarının merci-i muhakemesi ika-i cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahval-i müstacele ve fevkalade maznun derdest edildiği mahal mahkemesi de icra-yı muhakeme ve ita-yı karara salahiyattardır.

Madde 5- Hıyanet-i vataniye maznunlarının mahkemesi bidayet ceza mahkemelerinden verilecek gayri muvakkat tevkif müzekkeresi üzerine her halde mevkufen icra edilir.

Madde 6- Zabıta-i adliye me'murlarının tanzim edecekleri tahkikat-ı iptidaiye evrakı daire-i istintaka tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülkiye memuruna ita olunur ve onun tarafından dahi müddei-i umumiler vasıtasıyla yirmi dört saat zarfında mahkemeye verilir.

Madde 7- Hıyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemat, bir sebep-i mücbir olmadıkça azami yirmi günde hükme rapt olunacaktır. Bu müddeti bila sebep-i mücbir tecavüz ettiren mahallin zabıtası ile mahkeme hey'eti kanun-ı cezanın yüz ikinci maddesi zeyli mucibince cürmünün derecesine göre tecziye edilmek üzere ma'fevki mahkemesince muhakemesi bi-l-icra azami yirmi gün zarfında hükme raptedilecektir.

Madde 8- İşbu kanuna tevfikan muhakimden sadır olacak mukarrerat kat'ı olup Büyük Millet Meclisi'nce ba'de't-tasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclisce ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur.

Madde 9- İşbu ceraimin emr-i muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa, celp ve davete hacet kalmaksızın bilahüküm intizar müzekkeresi tastir kılınır.

Madde 10- İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında li-garazin isnâdatta bulunanlar isnat ettikleri cürmün cezasıyla mücazat olunurlar.

“Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan herkes hain-i vatan” kabul edilmiştir. Kanunun ikinci maddesine göre meclisin meşruluğuna karşı duranlar, ölüm cezasına çarptırılacaklardı¹⁴.

Yeni kurulan meclisin aleyhinde konuşma, yazma, fiilen karşı durmanın vatana ihanet sayılıp ölümle cezalandırılmak üzere kanun çıkarılması, otoritenin kafalarda kurulması için önemli bir hamledir. Bu hamleyi sahada etkili kılmak üzere meclis, bu kanunun ardından 9 Mayıs 1920’de, genel af çıkarılamayacağına karar vererek, özellikle “vatan haini” sıfatını taşıyanlara af kapılarını kapar. 7 Haziran’da, Millî Savunma Bakanlığı’na bağlı olarak seyyar jandarma müfrezeleri kurulur. 25 Haziran’da, yaşı 21-26 olanlar yani 1894-1899 doğumluların silah altına alınmasına; ertesini gün 26 Haziran’da sıkı-yönetim harp divanlarının kurulmasına karar verilir¹⁵. Davalar en fazla yirmi gün içinde karara bağlanacak ve cezalar meclisin onayından sonra infaz edilecektir. Kanunun yürürlüğe girince, Safranbolu’da olay çıkaranlarla Anzavur, Düzce ve Yozgat ayaklanmalarına katılanlar, Kuvâ-yi İnzibâtiyye’den 200 kişi yeni yasaya göre yargılanır. Sadrazam Damad Ferit Paşa’nın, gıyaben yargılanması istenir. Büyük Millet Meclisi, Damad Ferit’i 19 Mayıs’ta vatandaşlıktan çıkarıp vatan haini ilân eder.

Böylece Hıyanet-i Vataniye Kanununun uygulanmaya başlaması üstünden dört ay geçer. “Bidâyet mahkemesi” adı verilen normal mahkeme kararlarının, onay için meclis komisyonlarında sıra beklemesi, kanun uygulamasından beklenen caydırıcılığı ortadan kaldırıyordu. Asker kaçaklarının oluşturduğu çeteler, tehlikeli olmaya başlamıştı. Beklenen sonuç alınmamış, asker kaçaklarının önüne geçilememişti. Üstelik, ayaklanmaların arkası kesilmemekte, çeteler köy ve kazaları soymaktan bir türlü vazgeçirememekte idi. Normal mahkemelerle sonuç alınmayacağı anlaşılmıştı.

Yasama, yürütme ve yargıyı üstünde toplayan, ordunun yönetimi uhdesinde olan, tek otorite durumundaki meclisin, sahada etkisinin tam hissedilmediği görülmektedir. İşgal dönemidir. Başta devlet merkezi olan

Madde 11- Haklarında gıyaben hüküm sadır olan eşhas derdestlerinde işbu kanuna tevfiakan yeniden ve vicahen muhakemeleri icra olunur.

Madde 12- İşbu kanun her mahalın idare amiri tarafından nahiye ve kaza, liva ve vilayet merkezlerine ve köy hey’et-i ihtiyariyeleri müctemian celp edilerek if’am ve suret-i tebliği mutazammın hey’et-i mezkure azalarının imzalarını havi zabıt varakları tutarak idare meclislerince hıfz edilmekle beraber kavaninin neşir ve ilanı hakkındaki kanuna tevfiakan ayrıca neşir muamelesi dahi yapılacaktır.

Madde 13- İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Madde 14- İşbu kanun her mahalde tarih-i tebliğ ve ilanından kırk sekiz saat sonra mer’i olacaktır.” (Bk. Kılıç Ali, 2005, s. 359-361; *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları)*, c. I, TBMM yayını, Ankara 2015, s. 43-44).

¹⁴ Kılıç Ali, 2005, s. 359; Sabahattin Selek, 1965, *Millî Mücadele I Anadolu İhtilâli*, İstanbul, s. 307.

¹⁵ Kılıç Ali, 2005, s. 361.

İstanbul olmak üzere, İzmir, bütün kıyı sahilleri içeriye doğru ilerleyen bir işgalin acısını yaşamaktadır. Meclis hükümetini Ankara'da kurmak yetmemekte, Anadolu'da etkisini hissettirmek için güç göstermek gerekmektedir. Güç, askerle, emniyet kuvvetleri ile gösterilecektir. Düzenli ordu, Mondros Mütarekesi ile felç hale getirilmiştir. Asker kaçakları, zaten boş olan mevcut ordu kadrolarının iyice boşalmasını sağlamaktadır. Onun için askerlerin ordudan kaçmalarının önlenmesi, en acil iş olur. Fırarın önlenmesi, asker kaçaklarının şiddetle cezalandırılmalarıyla olacaktır. Ordudan silahlarını da alarak kaçanlar, bir Kuva-yı Milliye ekibine katılmadıkları zaman, kendi bölgelerinde ciddi tehlike oluşturmaktaydılar¹⁶. Meclis, "Cepheden kaçanları, kaçma olaylarını kolaylaştıranları, kaçakları koruyanları, asker sevkinde ve toplanmasında güçlük çıkaranları, ordu ve milletin maddi ve manevi gücünü kırmak isteyenleri şiddetle cezalandırılm" deme noktasına gelmişti.

Sivil mahkemeler ve harp divanları, olağanüstü dönemin ihtiyaçlarına; ağır işledikleri, kanun ve usul bilmedikleri için cevap veremediler. Üstelik adil olmadıkları, harp divanları cezalarının suçun önemiyle bağdaşmadığı, hakimlerin hemen hemen hepsi medrese mezunu, hatta alaydan yetişme olduğu için inkılapçı kadronun istedikleri tarzda gitmemekteydi. Bunun için meclis, Eylül 1920'de "Fırariler Hakkında Kanun" tasarısı üzerinde çalıştı. Meclis içinden sert öneri Dr. Tevfik Rüştü (Aras)'tan geldi¹⁷. Tevfik Rüştü, ihtilal mahkemeleri kurulmasını önerdi. Zihnindeki model, Fransız İhtilali

¹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (3) Konya İstiklal Mahkemesi Raporu, s. 1, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE, K21G8B8-7001)'nde belirtildiğine göre, asilere asker fırarileri de katılmıştır. TİTE Arşivinden yararlanmama yardımcı olan Prof. Dr. Osman Akandere, Prof. Dr. Hakan Uzun ve Dr. Öğretim Üyesi Hasan Ali Polat'a teşekkür ederim.

¹⁷ Tevfik Rüştü (Aras, 1883-6 Ocak 1972), 1925-1938 arasında sürekli Dışişleri Bakanı olarak görev yapan, kendini sosyalist olarak tanımlayan, bir ara Üçüncü Enternasyonal'in (Komintern) yürütme kurulu üyeliğine getirilen birisidir (Bk. Hıfzı Topuz, 2004, *Devrim Yılları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 70, 74-75). II. Meşrutiyet devrinde koyu İttihatçıdır, 1909'da İttihat ve Terakki Partisinin Selanik kongresinde genel sekreterlik görevini üstlenmiştir. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası sitesindeki meşhur masonlar listesinde ilk reisicumhurun yakın çevresinde yer alan "İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar, Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati, Atatürk'ün Yaveri, Bolu Milletvekili Cevat Abbas Güler" gibi isimlerin bulunduğu yerde, "Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras" da yer alır (<https://www.mason.org.tr/tuerkiye-de-uenluemasonlar>, erişim: 16.08.2020). Musul meselesi ile ilgili olarak Türkiye-İngiltere arasındaki Ankara Anlaşması'nın (5 Haziran 1926), Mecliste kabulü sırasında 7 Haziran 1926'da yaptığı konuşmada İngiltere'nin bin kilometre karelik arazi teklifini reddettiğini, yakın şarkın sulh ve huzuru, Irak'ın istiklal ve saadeti adına Büyük Britanya İmparatorluğuyla ilişkilerimizi normal hale getirmek için "yegane muallak kalan bu arazi meselesinde fedakarlıklara katlandık" açıklamasını yapan Tevfik Rüştü'nün (Fadime Tosik, 2002, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasal Kişiliği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, s. 114-115), Türkiye çıkarlarının ötesinde güçleri gözetmediği görülmektedir. İktidardan düştükten sonra İçişleri Bakanının suçlayıcı bir konuşması üzerine Ocak 1947'de, komünist olmadığını açıklar. 6 Ocak 1972'de vefat ettiğinde cenaze törenine, İstanbul'da Türkiye'deki yabancı devlet temsilciliklerinden yalnız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İstanbul Başkonsolosu da katılmıştır (Melih Tinal, 2001, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü basılmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 137, 145, 153).

ve diğer ihtilallerde olduğu gibi, olağanüstü tehlikelere karşı olağanüstü kanunlar çıkarılması ve mahkemeler kurulmasıdır. Ünlü mahkeme üyelerinden Kılıç Ali, İstiklal Mahkemelerinin, “gerçekten de Fransız ihtilalinin ihtilal mahkemelerinden örnek” alındığını hatıratında kaydeder¹⁸.

Kanun teklifi, ihtilal mahkemeleri adıyla yapılır. Saruhan Milletvekili Refik Şevket (İnce)’in önerisine Dr. Tevfik Rüştü’nün de katılımıyla mahkemelerin adı İstiklal Mahkemeleri’ne dönüştürülür. “Madem ki Büyük Millet Meclisi milletin iradesini temsil ediyor ve onun üstünde kuvvet yoktur, o halde memleketi savunan, direniş güçlerini temsil eden Meclis, kendi içinden, üyeleri arasından bir hakimler heyeti seçerek kendi amacının gerçekleşmesine çalışmalıdır” görüşü öne çıkar¹⁹.

Aslında yasalama işi, kolay olmamıştır. Gelişmeleri içinden takip eden Hıfzı Veldet’in hatıraları, o günlerin ortamını yansıtır. İlk Mecliste, lise II. Sınıf öğrencisi iken memur olan meşhur hukukçu Hıfzı Veldet, Hukuk öğrencisi olduktan sonra da Ankara İstiklâl Mahkemesinde memuriyete devam etmiş, onun için mahkemelerin ilk ve ikinci safhalarında da kanunun yasalama ve uygulanmasına şahitlik etmiştir.

Buna göre, 1920 Eylül başlarında Millî Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak), mecliste, “memlekette firar ve bekaya (yani kıtalardan kaçma veya askerliğe hiç gitmeme) olaylarının pek çoğaldığından, rakamlar vererek, söz ediyor, silâhıyla ya da silâhsız olarak kaçıp birliklerini boş bırakanların bu tehlikeli davranışlarının önüne geçmek için Bakanlar Kurulunca bir yasa tasarısı hazırlanarak Meclis’e gönderildiğini, bunda askerlikten kaçanların ailelerinin sürgün edileceğinin ve bütün mallarının müsadere olunacağına öngörüldüğünü, asker kaçaklığı durumunun önüne ancak bu yolla geçilebileceğini söylüyordu.” Paşanın teklifi olan tasarı, meclisin ilgili komisyonundan geçtikten sonra genel kurula gelir. Orada günlerce süren çok sert ve uzun tartışmalara konu olur. Çünkü komisyon tasarıya, öngörülen şiddetli tedbirleri uygulamak üzere, gerektiği kadar İstiklâl Mahkemesi kurulmasına ilişkin bir madde eklemiştir. Mahkeme üyeleri, TBMM içinden ve salt çoğunlukla seçilecektir. Tasarı adı, İstiklâl Mahkemeleri Kanun tasarısı değil; “Firariler Hakkında Kanun Lâyihası”dır. Birçok milletvekili, Anadolu’yu dolduran asker kaçaklarının bir kısmının eşkıyalık yaptığını, bu yüzden ülkede asayişin kalmadığını belirtir. Tasarının kanunlaşmasını en çok isteyenler; Tevfik Rüştü (Aras), yazar Orhan Kemal’in babası Abdülkadir Kemalî, Mahmut Celâl (Bayar), Çorum milletvekillerinden İsmet (Eker), sonradan Maarif Vekilliği yapmış olan Mustafa Necati ile Adliye Vekilliği yapan Refik Şevket (İnce)’dir. Meclis

¹⁸ Kılıç Ali,2005, s. 375.

¹⁹ Kılıç Ali,2005, s. 362.

üç gün bu konu üzerinde tartışır. Saruhan (Manisa) Milletvekili Mahmut Celâl (Bayar)'ın verdiği örnek, şiddeti telkin açısından önemlidir. Buna göre, Bayar, “cephede bulunduğu sırada, kaçan bir askerin köyüne başka askerler göndererek onun bütün koyun, keçi ve sığırlarını müsadere ettirip cepheye getirttiğini ve arkasından o kaçağa haber salarak: ‘Eğer cephedeki birliğine katılmazsan, bunları kesip askere yedireceğini’ bildirdiğini, bunun üzerine o kaçağın hemen gelip af dilediğini ve birliğine katıldığını” anlatır. Bayar’a göre, böyle zamanlarda öyle sert tedbirler gereklidir. Hamdullah Suphi ise, “halkın güç durumda olduğunu, perişanlığını canlı tasvirlerle anlatıp, asker kaçaklığının önüne sertlikle değil, yumuşaklıkla, aydınlatma ile geçilebileceğini” savunur. Refik Şevket (İnce), bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Hamdullah Suphi’ye, “Korkak” der. “Efendiler, asacağız, asılacağız, fakat bu İstiklâl Mücadelesini kazanacağız” diye bağırır. H. Suphi de sert çıkar ama üç günlük tartışmadan sonra 11 Eylül 1920’de Firariler Hakkında Kanun kabul edilerek üçer üyeli İstiklâl Mahkemelerinin kurulması kararlaştırılır. Hükümet adına konuşan Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) İsmet (İnönü), mahkemelerin acele olarak yedi yerde kurulmasını ister. İki gün daha süren tartışma ardından yedi yerde mahkemenin kurulması kesinleşir. Ardından salt çoğunlukla üyelerin seçilmesi gerekmektedir. Fakat üç üyeden (Muhittin Baha (Bursa), Mustafa Necati (Saruhan/Manisa), Refik Şevket (Saruhan) sonra, salt çoğunluk sağlanamaz. Seçim, bir haftadan fazla uzar. Bunun üzerine seçilen üç üye, “Bizler ilk turda seçildik, memleketin içine gider vazifemizi görürüz” diye Meclise meydan okurlar. İçki Yasağı Kanununun da tartışıldığı günlerdir. Sonunda salt çoğunluktan vazgeçilerek en çok oy alan on beş kişi görevlendirilir²⁰.

Böylece meclis üyelerinden oluşan İstiklal Mahkemeleri, ordu kaçaklarını muhakeme edecektir. Kanun adına, görüşme sırasında Bolu Mebusu Tunalı Hilmi itiraz ederek, mahkemelerin adının “Millet Mahkemeleri” olmasını teklif eder. Fakat kabul edilmez²¹. Kısa kanunun dördüncü maddesi, bütün kurumlar için bağlayıcı bir hüküm durumundadır: “İstiklal Mahkemelerinin kararları kat’î olup infazına bilumum silahlı ve silahsız kuvvetleri memurdur.” 16 Eylül 1920’de Selahattin Bey ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemeleri üyelerinin seçilmesi için verdikleri önerge, mahkemelerin nerelerde açılacağı, ne şekilde kurulacakları ve kaç mahkemeye ihtiyaç olduğunu belirlemek üzere Bakanlar Kuruluna gönderilir.

²⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1977, *Anıların İzinde Birinci Kitap*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 150-153. Kanun kabul edildiği halde mecliste, mahkemelere fazla yetki verildiği, ordu işlerine karışacağı, idare memurlarının asker kaçağı olduğu gerekçesiyle yargılanacağı ve bilhassa idam yetkisi verilen mahkemelerin çok sert çalışacağı endişe olarak dile getiriliyordu. Ordu kumandanlarının da kendi yetkilerine karışılmasından hoşlanmadıkları ve karşı çıkacakları konusunda söylentiler dolaşıyordu (Bk. Küçük, 2001, XXIII/351-352).

²¹ Selek, 1965, *Anadolu İhtilâli*, s. 309.

Üye seçimleri sonucunda sekiz bölgede İstiklal Mahkemesi oluşturulur. Bunlar, Ankara İstiklal Mahkemesi, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı, Diyarbakir İstiklal Mahkemeleridir. Mahkeme üyeleri, 27 Eylül' de toplanarak bir çalışma programı hazırlarlar. Bu arada Refik Şevket Bey'in hazırladığı beyanname, okunup kabul edilir. Beyanname basılarak mahkeme heyetleri yola çıkmadan mahkeme bölgelerine gönderilir²².

Beyanname, ilk kurulan mahkemeler ve meclis adına, ortaklığı, dönemin yaklaşım tarzını ortaya koyma yönünden tarihi bir belge durumundadır²³. 1923 sonrasının harekete geçirmek istediği duygu ve değerler yönüyle çok farklıdır. Ortak değer olarak dini, millî, hatta hamasi yapıyı; buluşma-birleşmenin merkezine almakta, her fırsatta Hilafetle vatanın istiklal ve kurtarılmasının hedeflendiği vurgulanmaktadır. Burada, defalarca yayınlanan beyanname bazı kısımlara dikkat çekilecektir. Girişteki muhteva şöyledir: "Üç yüz milyon Müslüman'ın ümid bağladığı vatanımızda hilafet makamı aleyhine zalim hükümetler tarafından tertib edilen suikasd, İzmir, Adana ve İstanbul işgaliyle pek açık surette tahakkuk etdi. Bunun üzerine milletimiz bir defa daha harekete geldi ve istiklaliyle varlığını muhafaza için her fedakarlığı göze alarak talihini, kendisinin intihab ettiği vekillerden mürekkep Büyük Millet Meclisi'ne teslim etdi. Filhakika vatanın fedakâr evladı, yer yer, cephe cephe hareket ve istiklalizminin harici ve dahili düşmanlarıyla aslanlar gibi çarpıştılar ve çarpışıyorlar. Büyük Millet Meclisi de öldürülmek istenilen şu mazlum, fakat büyük milletimizi kurtarmağa çalışıyor ve bu maksatla bir taraftan memlekette halk idaresini kuracak en emin esaslara müstenid kanunlar vaz ve tesisine uğraşırken; bir taraftan da düşmanlarla el ele vermek fenalığını irtikap eden alçakları ve düşman karşısında firar eden hainleri kahr ve te'dip etmek üzere fevkalade selahiyeti haiz (İstiklal Mahkemeleri) teşkil etmiş ve muntikalarına gönderilmiştir. Bu münasebetle Büyük Millet Meclisi'nin 11 ve 26 Eylül 336 (1920) tarihlerinde kabul etmiş olduğu kanunun mevad-ı asliyesini aynen derc ediyoruz."

Bu girişten sonra, İstiklal Mahkemeleri hakkında kanunun dört maddesiyle birlikte bir eki verilir. Kanun, ısrarla asker kaçakları üzerinde durmakta, mahkemenin nasıl teşekkül edip yetkilendirildiğini vurgulamaktadır:

"Madde 1- Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriyyeye dahil olub da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekasül gösterenler, firarileri ihfa, iase ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkam ve inde'l-icab diğer güna mukarrerat-ı cezaiyyeyi müstakilen hükm ve tenfiz etmek üzere Millet Meclisi azalarından mürekkep "İstiklal Mahkemeleri" teşkil olunmuştur.

²² Kılıç Ali, 2005, s. 363.

²³ Kılıç Ali, 2005, s. 364-367; Aybars, 2006, s. 402.

Madde 2- Bu mahkemeler azasının adedi üç olup Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyet-i arasıyle intihab ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis ad olunur.

Madde 3- İstiklal Mahkemeleri'nin kararları kat'i olup infazına bilumum kuvayı müelleha ve gayrı müelleha-i devlet me'murdur.

Madde 4- İstiklal Mahkemeleri'nin evamir ve mukerreratını infaz etmeyenler veya infazda teallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı muhakemeye alınır.

Madde-i zeyl: Kumandanların silsile-i meratib-i askeriye arasında itaat ve inzibat teminine ma'tuf hukuk ve selahiyetleri mahfuz kalmak üzere istihlâs ve istiklâl-i vatan ve hilafet için mücadele eden Büyük Millet Meclisi'nin amal ve maksadına menâfi olarak düşman maksad ve menfaatini tercih yolu teşvikat ve tahrikat ve ifadatta bulunanlar ve memleketin kuvayı mad-diye ve maneviyatını her ne surette olursa olsun kesr ve tenkise sa'y edenler ve düşmanlar hesabına askeri ve siyasi casusluk edenlerle 29 Nisan 36 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun havi olduğu mevaddan dolayı maznun-u aliye bulunanların icra-yı muhakeme ve tenfiz-i hükm selahiyeti İstiklal Mahkemeleri teşkil eden muntikalarda mehakim-i mezkureye verilmiştir."

Beyannamenin, "Kardeşler!" diye başlayan son kısmı, mahkemelerin hangi suçları takip edeceğini, yetkilerinin yüksekliğini vurgular. Ama muhtevada korkutma, yıldırmadan ziyade ikna, kazanma, hamiyet duygularını harekete geçirme isteği öne çıkar. Elbette Hilafet makamını düşman elinde esir bırakan anlaşmayı yapanlarla, asker kaçakları ile, kaçaklara ne türlü olursa olsun yardım edenlerle, düşmanla iş birliği edenlerle mücadele edilecektir. Bunun için mahkemeler, her türlü yetkiye sahiptir. Vatandaşın anlayacağı dille yapılan şu vurgu önemlidir: "İstiklal Mahkemeleri vatani bugünkü ağırlatıcı vaziyetden kurtarıp evvelki şerefli mevkiine çıkarmak için elini vicdanının üzerine koyarak Allah'ın inayetine sığınır, vatan hainleri hakkında ceza verir ve vatan ve millet istiklali kaygusundan başka bir şeyi düşünmez, yalnız Allah'tan korkar, içtihadında fevkalade müstakil bir heyettir."²⁴

²⁴ Beyannamenin son kısmı şöyledir: "Kardeşler!

İşte bizler bu kanunu tatbik için bu muntıkaya geldik. Şimdi de bu cihetleri biraz izah edelim: İstiklal Mahkemeleri zirde münderic mevadı takib ve muhakeme edeceklerdir:

1. Milletle hilafet makamını düşmanlar elinde esir bırakan muahedenameyi kabul ve tervic edenlerle bu gibilere uyanlar.
2. Gerek gönüllü ve gerek muvazzaf olsun askerliğe dahil olan bilcümle efrad ve zabitanın firar edenler.
3. Ahali ve efrad ve zabitanın firara sebebiyet verenler, yani askerin kaçmasını kolaylaştıracak bir surette söz söyleyen, yazı yazan, iltimas eden veya rüşvet alan vesair her türlü harekâtda bulunanlar.
4. Firarileri derdest ve sevkde tekasül ve iltimas gösteren bilumum mülki ve askeri jandarma memurin ve efrad ve zabitanı.
5. Firari efrad ve zabitanı saklayanlar, besleyenler, elbise verib giydirenler.
6. Büyük Millet Meclisi'nin ve Meclis dolayısıyla millet hakimiyetinin düşmanlarını takdir veya onları ister yollu teşvikat ve ifsadatta bulunanlar.
7. Memleketde yekdiğeri aleyhine nifak çıkararak devlet ve milletin işini bozanlar, kuvvetini azaltanlar.

Mahkemelerin Yapısı

İlk mahkemeler, üç kişilikti. Hepsi de milletvekili idi. Yalnız milletvekilleri, çalıştıkları bölgenin vekili değillerdi. Meclisi, temsil ediyorlardı. Aldıkları kararlar onun için, kanun gibi temyizi olmayan, hemen uygulanması gereken kararlardı. Sonra bazı değişiklikler yapıldı.

TBMM'ne "İhtilâl meclisi" diyen Hıfzı Veldet, meclisin "kendi bünyesinden çıkarıp olağanüstü yetkilerle donattığı bu mahkemelere", "ihtilâl mahkemeleri" adının verilmesini uygun görür. "İstiklâl Mahkemeleri, 'siyasal mahkemeler' niteliğini taşıyordu. Şu farkla ki, bunlar hükümete değil, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne bağlı idiler. Hükümetten emir almak şöyle dursun, kendilerini kurmuş olan Meclis'ten bile emir almazlardı" der. Yalnız mahkemeler; "Meclis müstesna olmak üzere, Türkiye'nin sivil ve asker bütün makam ve mercilerine emir vermek yetkisine sahip bulunuyorlardı"²⁵.

Ankara İstiklal Mahkemesi, göreve başladığında yayınladığı, "Ankara İstiklal Mahkemesinin Beyannamesi" başlıklı bildirisinde hedefini ve çalışma şeklini şöyle vurgular: "Milletin hayat ve hürriyetini yıkmak ve mefkûresini sarsmak kastında olan asiler ve mürtecilerle siyaseti bu caniyane maksada alet edenler için icraatı seri' ve kat'i bir divan-ı hak ve adl olacağı muhakkaktır."²⁶

Mahkemenin milletvekili üyeleri ve diğer çalışanları, aylık esasına göre maaş alırlardı. Kılıç Ali, isimleri ve alınan maaş miktarlarını verir:

"Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey 10.800, üye Hüseyin Bey ve ben 10.800'er kuruş, Başkatip Rıza Bey 7.548 kuruş, Zabıt Kâtibi Sırrı Bey 5.298 kuruş, Katip Hüsnü 3.846 kuruş, Odacı Bekir Ağa 1.500 kuruş alıyor-

8. Millettin zihnini yalan yanlış havadisle çelenler.

9. Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmaksızın millet namına düşmanlarla görüşenler.

10. Düşmanlarımıza milletimizin ahvali hakkında her ne suretle olursa olsun malumat verenler. Bunlardan maada herkes bilmelidir ki;

a) İstiklal Mahkemeleri nokta-i nazarında bütün efrad-ı millet, her ne rütbe ve derecede memuriyet ve meslekte bulunursa bulunsun müsavidir.

b) İstiklal Mahkemeleri'nin kararı kat'idir. Verilir verilmez derhal icra olunur.

c) İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği emirleri yapmayanlar bu mahkemeler tarafından derhal taht-ı muhakemeye alınır. Ve azl, tard, haps, nefy, kalebendlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkum edilir.

d) İstiklal Mahkemeleri seyyardır. Lüzum gördüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakemesini yapar ve icra eder. Hülâsa İstiklal Mahkemeleri vatani bugünkü ağırlatıcı vaziyetden kurtarıb evvelki şerefli mevkiine çıkarmak için elini vicdanının üzerine koyarak Allah'ın inayetine sığınır, vatan hainleri hakkında ceza verir ve vatan ve millet istiklali kaygusundan başka bir şeyi düşünmez, yalnız Allah'tan korkar, içtihadında fevkalade müstakil bir hey' ettir.

Vatandaşlar! Size son bir defa daha ilan ediyoruz, işbu beyannamenin tebliğinden itibaren on gün zarfında hemen askerliğinize koşunuz. Mücadele kuvvetimizi zaafa uğrattacak yolsuzluklardan, tecavüzlerden ictinâb ediniz, boş boğazların sözlerine inanmayınız, sizi fesada sevk edenlere uymayınız, vatani vazifenizi takdir ediniz ve daima biliniz ki başınızda vatani ve sizi düşünen Büyük Millet Meclisi ve o Meclis'in maksadını temine çalışan İstiklal Mahkemeleri vardır."

²⁵ Velidedeoğlu, 1977, *Anıların İzinde*, c. I, s. 149, 150.

²⁶ "Ankara İstiklal Mahkemesinin Beyannamesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), K14G67B67-a001.

duk. Ayrıca yolluk almadığımız için, dolaştığımız sürece yaptığımız masrafları maaşımızdan karşılıyorduk.”²⁷

Gittikleri yerlerle ilgi ayrıca harcırah alanların olduğu bilinmektedir. Elcezire İstiklal Mahkemesinin 15 Şubat 339 (1923) tarihinde aldığı “1” numaralı “Karar”ında, mahkeme başkatipliğine 2.500 kuruş maaş, Müddeiumumi Katibliğine de 2.000 kuruş maaş, Zabıt Katiliğine 2.000 kuruş verilmesini, “işe mübaşeretleri tarihi olan 5 Şubat 39”tan itibaren maaşlarının ve üç görevlinin geldikleri yerler olan Konya, Niğde ve Antalya’dan itibaren de “harcırahlarının iadesine müttefiken karar” verir²⁸. Başkatip Osman Nuri’nin, Konya-Diyarbakir arası yevmiye ve harcırahı 14.039, müddeiumumi katibi Hilmi Efendi’nin Antalya-Diyarbakir arası yevmiye ve harcırahı 16.203 kuruştur²⁹. Zaten bu dönem, yolluk, yevmiye meclis tarafından belli bir esasa oturtulmuştur. Meclis kararına göre, “İstiklal Mahkemelerine giden aza-yı kiram altı bin kuruş maaş elan müfettişler misullü harcırah ve ikamet yevmiyesini alacaklardır.” Müfettişler başka vilayetlere gittiklerinde her saat için 180 kuruş, “Vilayat-ı Şarkiyede” ise 300 kuruş alırlar. Seyahat sırasında her sekiz saat için bir günlük 240 kuruş üzerinden seyahat yevmiyesi verilir. Bir merkezden diğer merkeze nakilde 240 kuruş üzerinden altı günlük masarifi harcırahiye alırlar. Tedkikat için gidilen yerde iki günden fazla durulduğunda her gün için 360 kuruş ikamet yevmiyesi verilir³⁰. Aynı yerde belirtildiğine göre, kırtasiye giderlerinden aydınlanmaya varıncaya kadar, çalışanlar ve ihtiyaçlar için ödenek ayrılmıştır.

Mahkeme Miktarı

18 Eylül 1920’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği teklifiyle 14 mahkemenin kurulması istenir. Hemen kurulanlar, Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri, Sivas İstiklal Mahkemeleri olur. Bunlardan birinin, model olması bakımından hakkında biraz bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Mecliste yapılan bu görüşme ile üçüncü sırada olduğu için, “3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi” üyeliklerine; Bursa Milletvekili Osman Nuri Efendi, Kengiri (Çankırı) Milletvekili Tevfik Efendi, Isparta Milletvekili Hacı Tahir Efendi seçildiler³¹. Konya İstiklal Mahkemesi’nin görev alanı; “Konya Vilayeti, Afyonkarahisar Sancağı, Aksaray Sancağı” idi. Mahkemenin kuru-

²⁷ Kılıç Ali, 2005, s. 369.

²⁸ TİTE, K332G15B15001.

²⁹ TİTE, K332G3B3001 (16 Mart 1339 tarihli belge).

³⁰ TİTE, K332G8B8001. Aybars, 1995, s. 161’de “Mahkemeler yolluk almadıkları için, dolaştıkları sürece yaptıkları masraflar maaşlarıyla karşılanmaktaydı” ifadesini kullanır.

³¹ Bk. Osman Akandere, 2004, “3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi’nin Konya İsyanı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Sunduğu Raporu”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c. IV, S. 2, s. 59-96.

luş amacı; Konya ve civarında çıkan Delibaş Vakasını soruşturmak, sebepleri hakkında TBMM'sini aydınlatarak meclis otoritesini bölgede tesis etmekte. Konya İstiklal Mahkemesi, 8 Teşrinisani (Kasım) 1920'de fiilen göreve başladı. Üç ayı aşkın süre çalışarak 18 Şubat 1921'de görevine son verildi. Meclis adına İstiklal Mahkemesi'nin göreve başlamasıyla, önceki Harp Divanlarının görevleri sonlandırıldı. Divanların baktığı davalarla ilgili bütün evrak ve dosyalar, Konya İstiklal Mahkemesi'ne devredildi. Usul olarak mahkemeler yukarıda belirtildiği üzere, görev alanlarındaki insanları bilgilendirici, ikna edici bir bildiri yayınlıyorlardı. Bildiriler, görev yeri adı hariç, hep aynı idi³². Konya'da göreve başlayan 3 Numaralı İstiklal Mahkemesi de 16 Kasım 1920'de halka hitaben bir beyanname yayınladı. İdamdan sürgüne her türlü cezayı verme ve uygulama yetkisine sahip olduğunu, gerekirse kaza, nahiye ve köyleri dolaşarak duruşmaları yapacağını açıkladı. Vurgu, firar edenlerle ilgili idi. Beyannamenin yayınlandığı tarihten itibaren 15 gün içerisinde, hemen askerliğe koşulması istendi. Sebep açıklı: Mücadele kuvvetimizi zaafa uğratan yolsuzluklar, tecavüzlerden kaçınılması gerekiyordu. "Boşboğazları sözüne inanmayınız. Sizi fesada sevk edenlere uymayınız. Vatani vazifelerinizi takdir ediniz ve daima biliniz ki başınızda vatani ve sizi düşünen Büyük Millet Meclisi ve o Meclis'in maksadını temine çalışan. İstiklal Mahkemeleri vardır" deniyordu. Konya İstiklal Mahkemesi, 27 Kasım 1920'den itibaren, Divan-ı Harp Mahkemelerinden davaları devralıp bakmaya başladı. Önemle üstünde durulan husus, Divan-ı Harplerin halk üzerinde oluşturduğu kötü etkiyi silmekti. Bunun için haklarında hiçbir evrak düzenlenmeyen, hiç bir delil olmadığı halde tutuklanmış olanları serbest bıraktı. Mahkeme Başkanı Bursa Mebusu Osman Nuri Bey, 19 Mart 1921'de TBMM'si Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma ve Meclis Başkanlığına verdiği raporda dönem atmosferini, mahkemenin çalışma şekli hakkında önemli bilgiler verdi³³. Osman Nuri Bey'e göre, başkanı bulunduğu mahkeme, iş yükü yönünden müstesna bir mevkideydi. Delibaş Vakası/Konya hâdisesi üzerine, onu aşkın harp divanı kurulmuştu. "Divan-ı harbin seri faaliyetine ragmen", merkezde sekiz yüzün üzerinde, Seydişehir, Beyşehir dahil olaya katılan bütün yerlerde bin beş yüzü aşkın tutuklu yeni mahkemeden icraat bekliyordu. Konya merkezinde resmi hapisane, hususi tevkifhaneler, nezarethaneler, kışlalarla benzer yerler doluydu. Çevrede ise, camiler bile zanlıların kaldığı yer haline getirilmişti. İsyana katıldıkları iddiasıyla, "şüphe" üzerine yüzlerce şahıs daha getirilmekteydi. "Bunların ne için sevk oldukları da meçhul" olduğu gibi, "isyana sureti iştiraki, derece iştiraki ve sureti alâkası nedir ve neden ibaret-

³² Bk. Kılıç Ali, 2005, s. 364-367; Aybars, 2006, s. 402-406.

³³ TBMMZC İ. 9, 19.3.1337, C. 2, s. 159-161.

tir? delili de mefkut (yok, meçhul) idi. Yalnız isyana iştirak ettiğinden bahisle ve iki satırlık bir tezkere ile bize veriliyorlardı". Delilsiz, ispatsız iki satır yazı ile incelemeye başlayan mahkeme, öncelikle, divan-ı harblerin faaliyetini durdurup onların evrakını teslim alır. Ardından bütün görev alanındaki yerlere köyler dahil beyanname yayınlar. Beyannamenin tebliğ edildiğine dair bütün dairelerden, birer tebliğ zabıt varakası ister. Sonra, mahkeme heyeti, bizzat tevkifhaneleri gezer. Bütün tutukluların, tek tek sorgulayarak kimliklerini tespit eder. "Zaten esbabı mevkufiyetleri de mefkut"tur. Tutukluluk sebepleri belli olmayan şahısların kimliklerini belirledikten sonra, "tanzim edilen defterlerle; makamı vilâyetten, polisten, jandarmadan, kazalardan ve makamatı resmiye-i saireden bunların" niçin tutuklandıkları sorulur. Durum içler acısıdır. Zira doğru dürüst cevap gelmez. Delil gösterilemeyen, niçin, kimin tarafından tutuklandıkları belli olmayanlar, delil bulununcaya kadar serbest bırakılırlar. Durum şöyledir: "Maatteessüf pek nakıs cevap geldi, öyle, binlerce eşhasın muhakemesini icraya mecbur olan heyetimiz bir meçhuliyet içinde hareket mecburiyetinde kaldı. Tabîi, vürut eden cevapları da tetkik ettik ve bu cevaplar içerisinde delil gösterilemiyemleri ve neden dolayı ve kimin tarafından tevkif olunduğu bilinemiyenleri; delâil zuhurunda haklarında tahkikatı kanuniye icra edilmek üzere muhakemelerini talik ettik ve delil gösterilenler hakkında muhakemeye başladık". "Geceli gündüzlü" çalışan mahkeme, kısa sürede beş yüzü aşkın karar verir, iki yüz küsur evrakı da devreder. Gizli oturum olsa biraz daha bilgi vereceğini belirten milletvekili, "Konya Hâdisesinin" ortaya çıkış sebebini, iki kişiye bağlar: eski Vali Cemal Bey ve eski milletvekili Zeynelabidin. Bu iki şahıs, nüfuzlarından istifade ederek, Bozkır hâdisesini, Bozkır hâdisesi netice vermeyince, eksiklerini tamamlayarak birinci Konya Hâdisesini o da olmayınca son Delibaş Olayını meydana getirmişlerdir. Teşkilâtları, Konya çevresinde gayet etkili ve mükemmeldir. Maksatları, Konya merkezinde bir geçici hükümeti kurup etki alanını kazalara, ardından Afyon'a kadar genişleterek Yunanla birleşip Ankara'ya doğru taarruz etmek, sonra İstanbul yolunu açmaktır. Gayeyi, tutukluların itiraflarından anlamıştır. Bu tutuklular, Derviş Bekirzade Mehmet, polis müdüriyetine tayin olunan Yakup Rüştü'dür³⁴. Mükemmel teşkilatlanıp maharetle program yapan isyancılar, programı maharetle idare edemedikleri için başarılı olamamışlardır. Hazırlık sırasında halkın bütün katmanlarının desteğini alabilmek için ona göre telkinde bulunmuşlardır. Münevver olmayanlara, Kuva-yı Milliye-Ankara Hükümeti ve Meclis hareketinin Halifeye isyan olduğunu, istiklal için değil cepleri doldurmak için yapıldığını anlatmışlar, bunun için Konya merkezinde bir senede gizli yirmi bir toplantı yapmışlardır. Milletvekillerinin,

³⁴ TİTE, K21G8B8-5001.

“Hükümet yok mu imiş, Oradaki vali ne yapıyormuş?” sorularına karşı açıklama yapar. Buna göre, başlangıçta Kadınhanlı Hoca Ahmet Efendi adında tüccardan biri³⁵, dokuz on ay önce gelip “Mezaristanda” herkesten nikahı üstüne yemin alır. Ardından İstanbul’dan geldiği söylenen Celal (Gördoslu tüccar Celal Efendi)³⁶ isminde biri, “müthiş para” harcıyarak propagandalar yapar. Münevver olanlara da Padişahın mağdur olduğu, memleketin selâmeti için İngilizler’e baş eğmek gerektiği telkin edilir. Tüccarların ticaret yolu açılacak, köylüler asker, vergi vermiyeceklerdir. Böylece değişik kesimler kıyama teşvik edilir.

Meclis Başkanlığına sunulan raporda olayla ilgili farklı detaylar verilir. Buna göre, Çumra’ya bağlı Alibeyhüyüğü köyünden “Delibaşı’nın ova köy Türkmenler ile asker firarilerinden toplayabildiği müsellaah beş yüzü mütecaviz” kişi toplanır.

Konya Valiliğine, resmi, gayrı resmi kaynaklardan asilerin kuvvet topladıkları, toplandıklarına dair ardardına ihbarlar gelir. Ama valinin, “vesaiti tedafüiyye ihzarına lüzum görmeksizin cidden gafilane olarak usatı davet etmesi”³⁷ cümlesi üzerinde durulmaya değerdir. Burada açıkça belirtildiği üzere defalarca uyarı geldiği halde valilik hiç bir tedbir almadığı gibi asileri davet etmiştir. Çünkü Delibaş Mehmet, Kuva-yı Milliye adına valilikle birlikte asker toplayan, valinin binbaşılık nişanı taktığı, Konya’ya geldikçe bando ile karşılattığı biridir³⁸. Böyleyken dönüşümün nasıl gerçekleştiğinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Belgede verilen bilgiye göre, Alibeyhüyüğü meydanında toplananlara, henüz “hüviyeti anlaşılamayan bir hoca tarafından muvaffakiyet duası” edilmiş, “kaval ile selam havası çalınarak üç defa padişaha dua edildikten sonra hareket emri verilmiş”tir. Buraya kadar sanki her şey normal seyrinde gözükmektedir. Bundan sonra iş çıkırından çıkar. Yol üzerindeki karakollar ele geçirilir, telgraf telleri kesilir, Şakalak Köprüsünde bulunan yedi polisle çatışmaya yapıldıktan sonra şehre girilir³⁹. Çumra İska (sulama) Müdürü Nadir Bey’in, Niğde aracılığıyla vilayet makamına telgrafından sonra valilik meseleye önem verir. Telgrafı Fahrettin Bey’e (Altay Paşa) bildirir. Mevki Kumandanlığı, jandarma, polis daireleri ile toplantı yapılarak, dışarıdan şahıslar toplanıp silah dağıtılır, askeri mektep ve Alaeddin Tepesi’nde savunma tertibatı alınır. Yirmi dört saat müdafaadan sonra, cep-

³⁵ TİTE, K21G8B8-5001.

³⁶ TİTE, K21G8B8-5001. Aynı yerde verilen bilgiye göre Celal, Karahisar, Kırşehir’den Antalya’ya kadar olan sahada fesadı yaymaya muvaffak olduktan sonra ortadan kaybolmuştur.

³⁷ TİTE, K21G8B8-7001. (20/7/1943 tarihli İstiklal Mahkemesi üyesi I. Devre Isparta Mebusu Tahir Kucur tarafından yeni yazı ile tekrar sunulan sekiz sayfalık rapor).

³⁸ Bk. Caner Arabacı, 1991, *Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*.

³⁹ TİTE, K21G8B8-7001.

hane, erzak yokluğundan teslim olunur. Bu arada Vilayette toplantı düzenleyen asiler, vali, polis müdürü, jandarma alay komutanı ve bazı ilçelere kaymakam atarlar. Olayı bastırmaya gelen kuvvetler kısa sürede vaziyete hakim olur⁴⁰. Bundan sonrası için, Osman Nuri Bey'in mecliste verdiği bilgiler üzerinde durulmuştur.

Osman Nuri, binlerce tutuklunun muhakemesinde çektikleri güçlükleri izah eder. Tutukluların "bir kısmı şüphe üzerine getirilmiş, kimisi işgal edilmiş, kimisi de maksadı bilmeksizin, münevverlerin icra ettiği tesir neticesiyle işgal edilmiş" kimselerdir. Mahkeme, "Meclis, intikam hissi ile hareket etmez, sırf ıslah ve gayret maksadiyle hareket eder" düşüncesi ile olaya katıldığı sabit olmayanlar, saflık veya cehaletinden dolayı kandırılarak katılanlar hakkında ılımlı, fakat bilerek katılanlar hakkında şiddet gösterir.

Raporda, Delibaş Vakasında, hükümetin de mesuliyeti olduğu belirtilir. Buna göre, ilk olayda zehirlenen kamuoyu tedavi edilmeden, fesadın en önemli şahıslarına "vazife-i milleyye" verilmiştir⁴¹. Bununla da yetinilmeyip, halkı irşat ve aydınlatma görevi ile bu şahıslar köylere giderek işi büyütmüşlerdir. Cepheye götürülen kırk şahıstan otuzu aleyhtedir. Bunlar, Afyon'da olumsuz telkine, teşkilat oluşturmaya başlayıp, Konya'da devam etmişlerdir. Vakadan bir ay önce Zeynelabidin Efendi'nin kardeşi Rifat Efendi, Taşbaşı Hacı Hasan; Dinek, Çumra civarına, köylerin ıslahı, asker toplamak için gönderilirler. Asilerin, en büyük faaliyeti buralarda görülür. Böyle bir iddia, Derviş Bekirzade Mehmet Efendi için de ileri sürülmüştür⁴². Yalnız, hataları sayılıp dökülen Vali Haydar Bey'in kötü niyetli olmadığı, sonuçta yağma ve soyguna izin vermediği için hizmeti "şayanı takdir görülür"⁴³. Vali hakkında bu kanaati veren heyet, "bir iki kaza ve karyesi istisna edilince Konya Vilayetinin mülhakatı ile beraber asi olduğunu kabul etmek lazımdır ve bunların kaffesi kanunen holüm idama kesbi istihkak etmiştir" hükmü verir⁴⁴. Bu hükümden sonra mahkemenin (divan-ı harpler) yargıladığı olaya karışan "iki bini müteceviz" şahıstan "yedi yüz küsur nüfusun idam ve mütebakisinin aletderacat müebbet, muvakkat kürek, kalabent, nef(y) ve tebit cezalarıyla mücazat edildiği" resmen kaydedilmiştir⁴⁵. Ayaklanmadan sonra kurulan Harp Divanları⁴⁶ hızlı çalışmıştır. Ancak olayın çıkmasında rolü

⁴⁰ TİTE, K21G8B8-6001.

⁴¹ TİTE, K21G8B8-4001.

⁴² TİTE, K21G8B8-3001.

⁴³ TİTE, K21G8B8-2001.

⁴⁴ TİTE, K21G8B8-2001.

⁴⁵ TİTE, K21G8B8-2001. Bir hafta içinde sorgulanan binlerce kişiden 741'ine idam, 1.156 sanığa ağır hapis, kürek, kal'abent, sürgün ve benzeri cezalar verilir, Meclis Başkanı tarafından onaylanır (Bk. Aybars, 1995, s. 83; Ahmet Nedim, *aynı eser*, s. XX).

⁴⁶ Aybars, *aynı yerde* Konya'da 10'u aşkın Harp Divanı'nın kurulduğunu yazar. Ahmed Nedim, *aynı eser*, s. XX'de 12 ayrı Askerî Harp Divanı'nın M. Kemâl'in emriyle kurulduğunu belirtir.

bulunanların cezalandırılma tarzı, halk vicdanını rahatsız eder. Zira, Harp Divanları, suçlu bulunanları idam eder. Suçları sabit görülen Müslim ve gayri Müslimler, Konya’da Hükümet Meydanı, At Pazarı ve Alaeddin Tepesi’nde açığa kurulan darağaçlarında asılır. Hatta Divan-ı Harp Mahkemesi, Konya Milletvekilleri Mevlevî Postnişini Abdülhalim Çelebi ile Kazım Hüsnü Bey’i suçlu bularak Erzurum’a sürgün kararı verir. “İdam gibi ağır cezalar halka uygulandığı ve asil suçlulara yumuşak cezalar verildiğinden, cezadan beklenen ibretli sonuç alınamaz.”⁴⁷

Yalnız, “Kuvva-yı Milliye adına Çumra civarından asker toplayan” Delibaş’ın Konya baskını, Islah-ı Medâris’in kurucuları üzerine yıkılmıştır, denilebilir. Bu vesile ile sanki eski bir hesabın görülmesi, gerçekleştirilmiş gibidir. Çünkü yaşanan dönem, zaten sağlıklı bir muhakemeye elvermemektedir. Cezalandırılanlar içinde medreselilerin miktarı nedir, “Sarıklıların hayata hâkim” olduğu Konya’da, ilmiyelilerin etkileri ne derece kırılmıştır, henüz belli değildir. İdam edilenlerin başında, Islah-ı Medâris müderrisi ve kurucularından Mehmed Rifat Efendi (1872-1920) gelmektedir.

Rifat Efendi’nin “idam edilmesine kendisini çekemeyen bazı hocaların sebep olduğu” belirtilmektedir. Rifat Efendi’nin, Delibaş olayı ile ilgili, evinden alınıp idam edilmesinin tek şahidi, Hadimli Mehmet Vehbi Efendi’dir. Bu bilgiyi kendisi, Delibaş olayının görüşüldüğü Meclis gizli oturumunda 24.10.1920 tarihli konuşmasında vermektedir. Mehmet Vehbi, kürsüye, “kemâl-i hicapla” geldiğini vurgular. Olayların, bastırılma safhasında bizzat içindedir. Gece saat üçte çağırılmıştır. O da aynı saatte “şeyhin biraderini (Rifat Efendi) alıp-götürür.” “Şeyhin biraderini götürmekle vak’ının önü alındı. Şeyhin biraderi Rifat asıldı. ‘Sen götürdün Hükümet onu getiremez mi idi.’ Ben teminat verdim. Dokuz odalı bir evden çıkardım. Onu himaye edecek idim ve iş sabaha kalacaktı. Valinin tezkeresi ile gelmeyen adamları, o şeyhin biraderinin tezkeresiyle gece saat beşte getirttik. Müzakere olduğu yeri kendilerinin orada bulunduğunu ikrar etmediler. Fakat tevilen tabii yakalandı ve hükümet de teşebbüste bulundu. Vak’ının önü alındı.”⁴⁸ Rifat Efendi’nin idamı, mecliste 7 Kasım 1920’de anlatıldığına göre olay, 8 Kasım 1920’de göreve başlayan İstiklâl Mahkemesi’nden öncedir. Fakat idam anı için Milletvekili Vehbi Efendi, bir mahkemeden bahsetmez. “Hükümet de

⁴⁷ Aybars, 1995, s. 83. Mecliste, asıl suçlular üzerinde yoğun tartışmalar yapılır. İçişleri Bakanlığı adına açıklamayı yetersiz bulan, Aydın, Bursa, Yozgat ve Karesi Mebusları, ayrı ayrı söz alarak cezanın yetersiz olduğunu, “Vatana ihanetin” idamla cezalandırılması gerektiğini söylerler. Bu arada olay öncesi, Konya Valisi olan Haydar (Vaner) suçlanır. M. Şükrü; Valiyi, Bozkır olayında rol alan Delibaş’ı, asker toplamakla görevlendirdiği, topladığı askerlerle Konya’ya gelirken karşılamaya hazırladığı için suçlu bulur (TBMM GCZ, c. I, s. 204, 206, 208, 217).

⁴⁸ TBMM GCZ, c. I, s. 202.

teşebbüste bulundu” diyerek idamın; tamamıyla siyasi bir tasarruf olduğunu itiraf eder. Rifat Efendi’den sonra idam edilen önemli şahsiyet, *Meşrik-ı İrfan* gazetesinin sahip ve yazarı Mazlumzâde Hacı Osman Efendi’dir. O, İstiklâl Mahkemesi kararıyla, “asileri ilzâm etmek” (tarafını tutma) suçundan, 1921’de idam edilerek Musalla Mezarlığı’na gömülmüştür⁴⁹. Bu arada Akşehir’in meşhur müderrislerinden Harputluzâde Hacı Mustafa Efendi Ekim 1920’de idam edilir. Mustafa Efendi, Zeynelabidin’in babası Mehmed Bahaeddin Efendi’nin talebesidir. Zeynelabidin’le ilişkisinden dolayı, Delibaş olayına adı karışıp Erzurum’a sürgün gönderilenlerden birisi de din adamı Hacı Salih Efendi’dir (1873-1948). Kendisi ile ilişkisi tespit edilenlerin cezalandırıldığı Zeynelabidin (ö. Medine 1940); meclisin 16.4.1924 tarihli 2. celse görüşmelerinde İçişleri Bakanı tarafından 150’likler içinde açıklanır⁵⁰.

Bu sırada hesaba girmeyen, “hesapsız” cezalar da uygulanır. 18 Ekim’de Seydişehir’e giren Albay Refet, burada birçok kişiyi idam ettirir. 23 Ekim 1920’de ayaklanmanın elebaşı olduğu söylenen kişilerin evleri yakılır. “Bu uygulamalar çok sert ve hukuk dışı olduğu için halk üzerinde olumsuz etki yapıyor, korku ve dehşet” uyandırır⁵¹. Uygulamalarda can ve mala verilen zararın miktarını tespit zor gözükmetedir. Daha sonra Antalya Mutasarrıflığı ile İstiklâl Mahkemesi arasında yapılan bir yazışma fikir verecek mahiyettedir. Mahkemenin 19 Şubat 1922 tarihli yazısına göre, Delibaş Vakası sırasında Bozkır’dan yedi-sekiz bin koyun sürülerek Isparta’ya götürülür. Bunlar belediye tarafından açık artırma ile satışa çıkarılır, üç-dört bin koyun sonra Antalya’ya götürülüp satılır. Bir olayı bastırıp düzeni sağlamak üzere Bozkır gibi halkı fakir bir bölgeye gelenlerin, canlı hayvanlarından bir kısmını gasp etmesinin farkına varan Konya İstiklâl Mahkemesi, koyunları kimlerin elde edip, sattıkları ile ilgili soruşturma başlatır⁵². Antalya Mutasarrıfına yazmanın maksadı budur. Fakat burada da sonucun, Denizli olayı gibi olduğunu tahmin etmek zor değildir.

İstiklâl Mahkemesi reisi de olayı bastırmak üzere gelen kuvvetlerin, verdikleri cezadan şikayet eder. Bunlar, bir çok köyde “pek çok haneler ihrak (yakma) ve bir çok eşhas bila delil tevkif ve bütün vilayet halkı bila tefrik halen tecziye olunarak matlubu olan şiddetin azami icra edildiği anlaşılmış ve şiddetle hareketi iltizam ederek işe başlayan heyetimiz halata şahit olunca tereddüde düşerek şiddet ve itidalden hangisinin müfit olacağını te-

⁴⁹ Caner Arabacı, 1998, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, KTO yayını, Konya, s. 524-526, Osman Efendi, daha önce, Konya ileri gelenlerinden olarak toplam 26 kişi ile Re’fet Paşa tarafından Ankara’ya götürülenlerdendir.

⁵⁰ Arabacı, 1998, s. 522-524.

⁵¹ Aybars, 1995, s. 162.

⁵² TİTE, K332G17B17a001. Bk. EK 8.

emmüle mecbur kalmıştır.” Harp Divanları ve tedib kuvvetlerinin, şiddetle “feci” cezalandırmalarını halk, “intikam” alma olarak değerlendirmiştir. İstiklal Mahkemesi, bütün Konya’nın cezalandırılmasını mümkün görmediği için, olayda etkili olan ileri gelenlerin şiddetle cezalandırılmasını düşünür. Böylece İstiklal Mahkemesi öncesi, şiddet ve yanlış uygulamalar, halk gözünde düzeltilecektir⁵³.

Konya İstiklal Mahkemesi’nin, raporunda verilen rakamlar, genelleme tarzındadır. Cezalandırılması gerekenlerle ilgili düşüncelerde de tutarsızlık gözükmektedir. Hem vilayetin neredeyse tamamını suçlu gören, ama valiyi masum bulan, diğer yandan da halkı kazanmak isteyen siyasetçi tavrı öne çıkmaktadır. Mahkemenin göreve başlamasından, lağvedildiği 18 Şubat 1921’e kadar gördüğü davalarda, İstiklal Mahkemeleri evrakını Meclis Arşivinde görebilen Aybars’a göre, 805 kişi cezalandırılmıştır⁵⁴. Verilen cezalarla suç türleri, fikir vermesi bakımından şöyle tablolştırılmıştır:

Suç türleri ve ceza alan suçlu miktarı

Ahz u gasb	11	Fuhşa teşvik	1	Serseri	1
Casus	24	Hakaret	5	Silah saklamak	5
Dai-i (sebepl) şüphe	1	Hırsızlık	23	Silah taşımak	4
Dövme	1	Hıyanet-i vataniye	8	Şekavet	94
Düşmana-hizmet	6	Hükümet aleyhtarı	1	Şüpheli şahıs	20
Irza tecavüz	22	İhtilas (çalma, aşırma)	1	Tahkir	3
Kaçakçılık	2	İsyan	157	Tezvirat	1
Kadın kaçırma	2	İsyana iştirak	6	Vapura adam kaçırma	2
Kadın kaçırma	4	İsyan ve katil	1	Vatana ihanet	43
Katil	10	İşkence	4	Vazifeden firar	1
Düşmana yataklık	2	Katil ve şekavet	4	Vazifeyi ihmal	1
Düşmana yardım	8	Mahküm kaçırma	1	Vazifeyi suiistimal	9
Emre itaatsizlik	1	Mal kaçırma	2	Vazifeyi terk	1

⁵³ TİTE, K21G8B8-1001. Harp Divanlarının, suçlu- suçsuz ayırımına çok dikkat etmeyen sert, acımasız tutumu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tartışmalara sebep olur. Divan-ı Harp Mahkemesi kararlarının adil olmadığı yolunda Meclis’te oluşan genel kanaat üzerine TBMM’si, Konya’ya bir “Heyet-i Tahkikiye” göndermeyi kararlaştırır. Heyet, Çorum Mebusları Ferid ve Fuad ile Sinop Mebusu Şevket Bey’le Meclis dışından Ahz-ı Asker Dairesi Başkanı Miralay Musa Kazım, Zat İşleri Müdürü Binbaşı Rıza, Ankara İstinaf Mahkemesi Reisi Mecdi Bey ve Asaf Bey’lerden oluşturulur. 9 Aralık 1920’de Konya’da görevine başlayan araştırma heyeti, sonuçta isyan ile alakalı çok sayıda dava olduğunu ve Konya’daki mevcut mahkemenin, bütün bu davaları kısa sürede sonuçlandırmasının mümkün olamayacağını görür. Davaların uzaması, bir çok kişinin mağduriyetine yol açacaktır. Bunun üzerine heyet başkanı Ferid Bey, TBMM’si Başkanlığına “Konya’da ikinci bir İstiklal Mahkemesi’nin kurulması” gerektiğini bildirir. 22 Aralık 1920 tarihli telgrafa göre, Delibaş Hadisesi dolayısıyla zan altında bulunan şahıs çoktur. Harp Divanı ile işin sonuçlanması mümkün değildir. Bu yüzden Konya ve çevresi için bir İstiklal Mahkemesi, süratle bölgeye gönderilmelidir (Bk. Akandere, 2004, c. IV, S. 2, s. 61-63).

⁵⁴ Aybars, 1995, s. 83.

Askeri eşyayı zayi etme	2	Mal satmak	1	Yağmacılık	1
Fiil-i şeni'	2	Menfi propaganda	2	Yalan beyan	1
Firar	241	Mirî mal satma	1	Yalan ihbar	1
Firara sebebiyet	3	Muhalefet	3	Yaralama	1
Firar ve şekavet	7	Rüşvet	15	Yataklık	10
Firara teşvik	3	Rüşvet ve firar	1		
Firariyi himaye	5	Sahtekarlık	18		
TOPLAM	80 ⁵⁵				

Aynı yerde verilen bilgiye göre, mahkemeye getirilen toplam zanlı miktarı 3.600'dür. Bunlardan 575'isuçsuz bulunduğu için berat etmiştir. Biri gıyaben olmak üzere üç idam, 105 kalabend ve kürek, 2917 kişi muhtelif cezalara mahkum edilir⁵⁶. İstiklâl Mahkemesi, Harp Divanlarından daha baskın gibidir.

"Muhtelif" cezaların ne olduğu hakkında, yukarıdaki tablo fikir verecek durumdadır. Ağırılık firarilerdedir. "İsyân" lafı çok edilmesine rağmen, 241 firar'ın yanında 157'de kalmıştır. Burada kesin bilgilere henüz ulaşılmadığının yeniden belirtilmesi gerekmektedir.

Tabi görev süresinin bitirildiği 18 Şubat 1921 tarihi, ilk dönem İstiklal Mahkemeleri için bir son değıldir. Ankara dışındaki İstiklâl Mahkemeleri kapatılır. Ama askerden firar, casusluk ve soygun faaliyetlerinde tekrar artış görülür. Bunun üzerine Meclis, Temmuz 1921'de üç yerde; Kastamonu, Samsun ve Konya'da yeni İstiklâl Mahkemesinin kurulmasını kararlaştırır.

Mahkemelerin Çalışma Tarzları

Yukarıdaki örnek dışında, mahkemelerin çalışma şekli ile ilgili olarak, baştan sona İstiklal Mahkemelerinde görev yapan Kılıç Ali bilgi verir. Bazıları bilindik de olsa Kılıç Ali'nin değerlendirmesi şöyledir:

"İstiklal Mahkemeleri'nin kararları kesindi ve temyizi yoktu. Mahkemeler Büyük Millet Meclisi'ne bağlıydı. Kararlarından dolayı sorumlu değillerd. Kararların yürütülmesinde sivil ve asker bütün görevliler sorumluydu. İstiklal Mahkemeleri'ni ilgilendiren olayların tahkikatı önce hükümetçe yapılır, sonra düzenli bir dosya halinde mahkemeye devredilirdi. Konu, mahkeme heyeti tarafından ayrıca incelenir ve noksanları tamamlandıktan sonra olayla ilgili olanların açık yargılamasına geçilirdi. Suçlular mahkemeye getirildikten sonra, soruşturma memuru tarafından davalı hakkında ileri sürülen suç okunurdu. Davalı bu suçlamalara cevap verir, kendini savunur-

⁵⁵ Aybars, 1995, s. 83-84.

⁵⁶ Aybars, 1995, s. 84. Nedim'e göre İstiklâl Mahkemesi, 43 kişiyi idam, 3.122 sanığı çeşitli hapis cezalarına çarpıtır (Ahmet Nedim, *aynı eser*, s. XX).

du. Deliller karşılıklı olarak ortaya konur tanıklar dinlenirdi. Mahkemeler kesin olarak açık yapıldı. Gizli yapılmış tek bir mahkeme yoktu. Verilen karar da açık olarak okunurdu. Asker, sivil bütün devlet memurları mahkemelerin verdikleri kararları derhal infaz etmekle yükümlüydü. Hükümler, temyizi olmadığı ve derhal infaz edildiği için, bu ağır sorumluluk karşısında dava kılı kırk yararcasına incelenirdi. Gazeteler bir gün önceden, yapılacak duruşmalar hakkında bilgi verir, halkın ilgisini artırırdı. Halk, duruşmaları ilgiyle izliyordu. Suçlar kısa sürede yargılanıyor ve halk önünde cezalandırılıyorlardı. Bu, açık bir ibret oluyordu. Verilen kararlar, mahkemelerin kendi bölgelerine ve diğer İstiklal Mahkemeleri'yle, Meclis, İçişleri Bakanlığı ve diğer ilgili yerlere bildirilir, gazeteler bunları yayınlamakla zorunlu tutulurdu. İstiklal Mahkemeleri görev bölgelerine geldikten sonra, bölgenin asker ve sivil idarecileriyle ilişki kuruyor, diğer mahkemelerin ellerinde bulunan ve kendi konularını ilgilendiren davaların dosyalarını devralıyorlardı. İstiklal Mahkemeleri olarak sadece suçları yargılayıp cezalandırıyorlardık. Her türlü haksızlığın, zorbalığın ve yasadışı eylemin önlenmesi için de mücadele ediyorduk. Mesela, Ankara'nın Keskin ilçesine yaptığımız bir gezide, köylülerin yana yakıla şikayetleri bizleri isyan ettirmiş, 9 Ekim 1921 tarihinde şu beyannameyi yayınlamıştık: Köylerden bedelini vermeksizin mevad-ı iâşe alanlar derhal İstiklal Mahkemesi'ne sevk olunacaklardır."⁵⁷

Bu beyannameden sonra, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Nuri ve emrindekiler, köylüye zulüm ve işkence yaptıkları ve parasını ödemeksizin hayvanları için arpa topladıkları şikayetiyle tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılanırlar. Sonuçta, Yüzbaşı Nuri'nin askerlikten atılmasına, tutuklandığı tarih olan 12 Kasım 1921'den itibaren iki yıl; Hikmet Çavuş'un bir sene küreğe, Hasan Çavuş'un da aynı şekilde cezalandırılmasına karar verilir. Karar, bütün jandarma birliklerine ve bölge halkına duyurulur. Böylece, benzeri suçların yetkililer tarafından yapılmaması sağlanmaya çalışılır. Beyannamelerle, basının kullanılmasında amaç, sadece telkin değil aynı zamanda uyarı ve caydırıcılıktır.

İstiklal Mahkemeleri başlangıçta, büyük dert olan firari davalarına bakmak üzere kurulmuşlardı. Yetkileri kısa bir süre sonra artırılır. Kılıç Ali'nin sıralaması ile İstiklal Mahkemelerinin ilgilendiği başlıca suçlar içinde firarilerin on üçüncü sırada konumlanması, dikkat çekmektedir:

"1. Vatana ihanet, ayaklanma, 2. Casusluk, 3. Bozgunculuk ve aleyhte propaganda, 4. Soygunculuk, 5. Görevini kötüye kullanmak, 6. Halka eziyet ve baskı, 7. Asker ailesine saldırı, 8. Tekalif-i Milliyeden mal kaçırmak, 9. Katil, 10. Düşman işgalinden yararlanıp, kanunsuz hareketlerde bulunmak, 11. Düşmana yardım ve işbirliği, 12. Düşman ordusuna katılmak, 13. Askerden firar etmek, firar edenlere yardım ve yataklık etmek."

⁵⁷ Kılıç Ali, 2005, s. 367-368.

Mahkemeler, bu tip suçlara, önemlerine göre şu cezaları veriyordu:

“1. Asarak idam etmek veya kurşuna dizmek, 2. Kal'a-bend, kürek veya ağır hapis, 3. Sürgün, 4. Dayak, 5. Zararı ödetme, 6. Görevden uzaklaştırma, 7. Halk ve asker önünde teşhir, 8 . Millî Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma, 9. Mal ve mülküne el koymak, 10. Asker kaçağının yerine en yakınını askere almak.”⁵⁸

Cezalarda, evrensel hukuk açısından “suçun şahsiliği” önemlidir. Ama burada dikkat edilirse “asker kaçağının yerine en yakınını askere almak”, cezanın sosyal boyutunu göstermektedir. En yakını askere almanın yanında daha önce üzerinde durulduğu üzere, evini yakma, hayvanlarını sürüp götürme gibi ceza yöntemleri, “mahalle baskısını” harekete geçirmenin, cezalandırmadan kurtuluşun olmadığını tembihlemenin aracı olarak öne çıkmaktadır. Yalnız bu yöntem, otoritenin, bir yönüyle güçsüzlüğünün de işaretidir. “Seni yakalayamadım, yakınların-mal varlığın üstünden sana acı çektireceğim” anlamında bir hukuksuzluk halidir.

İstiklal Mahkemeleri suçlulara, verilen süre içinde teslim oldukları takdirde, af fırsatı tanıyordu. Yayınlanan beyannameler, çok etkili oluyordu. Bu beyannameler sayesinde, ağır suç işlememiş kaçak ve bakayalar, şubelere teslim oluyorlardı. Beyannameler, asker ve sivil görevliler tarafından şehir, kasaba, köy ve mahallelere kadar gönderilip dağıtılıyordu. Yine bu görevliler aracılığıyla, suçluların yakalanıp mahkemeye getirilmeleri sağlanıyordu. Toplumda telinde her fırsat değerlendiriliyordu. Mahkemenin adı ile döviz levhası da bunlardandı: “Her mahkemenin kapısında büyük bir levha ile mahkemenin adı yazılı bulunurdu. Mahkeme heyetinin oturduğu yerin arkasında yine büyük bir levha ile ‘İstiklal Mahkemesi, Mücadelesinde, Yalnız Allah’tan Korkar’ yazısı asılıydı”⁵⁹.

İstiklal Mahkemelerini, ilk kurulduğu günlerde Sovyetlerin Çeka mahkemelerine benzetenler olmuştur. “Onlara göre istiklal mahkemesi demek yalnız sehpa, yalnız asmak demektir”. Yalnız Sovyet ihtilalinin 15. yıldönümünde Moskova’da yapılacak törene, Türkiye’den katılacak heyete M. Kemal, Kılıç Ali’yi de dahil ederek Moskova’ya gönderir. Orada bir ziyaret sırasında, Hariciye Komiseri Çiçerin ile Kılıç Ali, mahkemeleri konuşurlar. Kılıç Ali, İstiklal Mahkemelerinin farkını şöyle anlatır:

“Çiçerin, bizim İstiklal Mahkemeleri’ni kendilerinin Çeka Mahkemeleri’ne benzetiyordu. Benden aradaki farkı sordu. Çeka mahkemelerinin dört duvar arasında ve gizli faaliyette bulduklarını, İstiklal Mahkemeleri’nin ise millet karşısında her davaya açık yargılama ile baktığını, hükümlerini de millet kar-

⁵⁸ Kılıç Ali, 2005, s. 369-370.

⁵⁹ Kılıç Ali, s. 370.

şısında verdiğini anlattım. Çiçerin beni onayladı". Çeka'nın işi-gücünün, "baş-tan başa kan ve terör" olduğunu belirten Kılıç Ali, İstiklal Mahkemelerinin "adaletin simgesi" olduğunu ama bunların da "biraz sertçe" kararlar aldığını itiraf ettiğini kaydeder⁶⁰.

Mahkemelerin kararları hep oybirliği ile alınmazdı. Üyelerin farklı düşündükleri, hatta karara şerh düşerek farklılığı kayda geçirdikleri olurdu. Bunlardan birisi Elcezire İstiklal Mahkemesinde oldu. Mahkeme başkanı Hacim Muhiddin, karara "Muhالیf" kaydını koyarak altına, geniş bir şerh düştü. Burada mahkeme, firarilerle ilgili olarak 131 idam cezası vermiş, cezaların onayı için meclise başvurulmuş ama meclis, onay veya ret kararı vermemiştir. Bu gecikme, meclis adına bölgede bulunan ve kararlarının hızlı, şiddetli oluşu ile etkili olan mahkemeyi zor durumda bırakmıştır⁶¹.

Bölgelerine göre mahkemeler bazen farklı durumlarla karşılaşılır. Pozantı İstiklal Mahkemesi adına Meclise bilgi veren Bayezit Milletvekili Atıf Bey⁶², önceleri firarilerle ilgili hiç idam kararı vermediklerini açıklar. Sonra yakalanan üç asker kaçağı, kendilerini götürmekte olan jandarmayı öldürmeye çalıştıkları için idam edilmiş, Fransızlara casusluk eden iki şahıs da idamlara eklenmiştir⁶³.

Bu dönem asker kaçakları niçin çoktur? Zor zamanlarda, vatan savunmasına koşması gerekenler, bazen silahını da alarak birliğini niçin terk etmektedir? Az da olsa bir durum tespiti ardından soruların yoklanması gerekir.

Mustafa Kemal, 5 Ağustos 1921'de Meclis yetkilerini Başkumandanlıkla birlikte üzerine almış ve ardından cepheye gelmiştir. "Subaylar savaşı" olan Sakarya Meydan Muharebesinden hemen önceki günlerdir. Eski Afyon Milletvekili Ali Taşkapılı'nın Falih Rıfkı'ya anlattığına göre, yedek subay olarak cepheye kendisine M. Kemal, "Ali Bey neden kaçağımız çok. Günde ne kadar?" diye sorar. O da "bin kadar" der. Geriden cepheye gelenlerin miktarını sorar. Onlar da sekiz yüz kadardır. Kafasından bir hesap yaparak, "On beş günde iki bin beş yüz.. Pek fark etmez" der⁶⁴.

Firariler, yalnız batıda rastlanan bir durum değildir. Elcezire İstiklal Mahkemesi, iki numaralı kararını, asker kaçaklarının affı hakkında alır. 10 Mart 1923 tarihli karara göre heyet, Diyarbakır yolunda iken yaptığı incele-

⁶⁰ Kılıç Ali, s. 372-373.

⁶¹ TİTE, K332G6B6001. Bk. EK 6.

⁶² Atıf Bey, 1882 Rodos doğumludur. Kaymakamlık, I. Dönem Pozantı İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmıştır. İlk meclise Bayezit Milletvekili olarak katılan Atıf Bey, cumhuriyet devrinde askeri okullarda öğretmenlik yapmıştır (Aybars, 1995, 169).

⁶³ TBMM ZC, İ. 9, 19.3.1337, C. 2, 161-162.

⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, 1980, *Çankaya-Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*-, Bates yayını, İstanbul, s. 299.

mede kaçakların çok olduğunu fark etmiştir. Çare olarak, asker firarilerinin geri birliklerine katılmalarını sağlamak için bir zaman tanıma iyiliğinin yapılması gerektiğini düşünür. Bu kararın her köye tebliğinden sonra, on gün içinde kaçaklar Asker Alma şubelerine teslim olurlarsa haklarında hiçbir işlem yapılmayacak, doğrudan birliklerine gönderileceklerdir. Bu arada yakalanıp Harp Divanlarında yargılandığı halde haklarında hüküm verilmemiş olan varsa, karar, onlara da uygulanacaktır. Kararın duyurulması ile ilgili olarak sivil ve resmi makamlar görevlendirilir. Yalnız verilen sürenin bitimine kadar bu haktan yararlanmayan kaçaklar, onları koruyanlar, giydiren, ihtiyaçlarını karşılayanlar, kendi hizmetinde kullananlar şiddetle cezalandırılacaklardır⁶⁵.

Falih Rıfıkı'nın verdiği rakamlara göre, Sakarya'da verilen kayıp 3.282 ölü, 13.618 yaralı; Büyük Taarruz'da ise 2.542 ölü, 9.977 yaralıdır⁶⁶. Asker kaçağındaki açık ile ölüm miktarları neredeyse birbirine yakındır. Bozgun psikolojisi, genel atmosferi tesir altına almıştır. Cephe, cephe gerisinden, ailesi, çocuklarının korunacağından emin olmayan asker, önce ailesini korumayı düşünebilmektedir. Özellikle işgalin hızlı ilerlediği yerlerde, bu tür dönüşler bilinmektedir. Ama asıl, Mondros Mütarekesinin getirdiği ortam toplumu zehirlemiştir. Asker mevcudunun düşürüldüğü anlaşma, savunma işini hafif silahlı elli bin civarında jandarmaya bırakmıştır. Kuva-yı Milliye, bunun üzerine gönüllü vatan savunuculuğu olarak devreye girer. El altından teşvik de edilir. Anlaşmaya göre sorgulanamayacak bir kuvvet oluşturulur. Bu oluşumun önemli bir kısmı, ordu kadrolarını boşaltan askerlerden elde edilir. Subay, erat içinden Kuva-yı Milliye katılma, resmi orduyu boşaltma, bir çeşit firar gibidir. Durumu iyi idrak edemeyenler, daha sonra bu tür görünürde yasal olmayan gelişmeyi fırsat olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Yalnız, genel hal, Balkan Harbî'nde yaşanan bozgun ortamı gibi değildir. Kuva-yı Milliye üstüne, TBMM'ne bağlı yeniden düzenli ordunun güçlendirilmesi, İstiklal Mahkemelerinin gayretini gerektirmiştir.

Firariler dışında memleketteki buhran neredeyse akıl almaz düzeydedir. Olay Denizli'de yaşanmıştır. Düşmanla savaştan bir grup gönüllü (efe), Yunan gelmekte olduğu söylentisini yayıp, bunun üzerine şehirden çekilen halkın ev, dükkân ve mağazalarını yağmalamıştır. Durumu öğrenen halk, gayrete gelip bazı efeleri öldürür, bazılarını da hapseder. Bu haber duyulunca, bölgenin Kuva-yı Milliye güçleri (Demirci Mehmet, birlik komutanı Şefik), düşmana harcayacağı gücü, makineli tüfekler, topları şehrin üstüne sevk ederek toplumun ileri gelenlerini toplar. Demirci, arkadaşı Sökeli Ali ve bazı kızanlarının öldürülmesine çok sinirlenmiş, "intikam hırsıyla hare-

⁶⁵ TİTE, K332G15B15001. Bk. EK 1.

⁶⁶ Atay, Çankaya, s. 311.

ket etmeye başlamıştır. Öyle ki.. Denizli'yi ateşe vermeyi ve istisnasız bütün halkı kurşuna dizmeyi bile düşünmüştür". Bundan sonra Denizli'de kızanlar, arama yapıp bulduklarını hükümet konağı önünde toplarlar⁶⁷. İçlerinde müderris, kadı, bölgeyi Sivas Kongresi'nde temsil eden Mehmet Şükrü de dahil, "koyun boğazlar gibi" keserek idam ederler. Kime güvenilecek ve adalet için nereye başvurulacaktır? Denizli Milletvekilinin oğlu, Denizli'yi Sivas Kongresi'nde temsil edenlerden Yusuf Bey, İstiklal Mahkemesine müracaat eder⁶⁸. Şikâyeti ve uzun ifadesinin ilk sayfası, durumunun vahametini hissettirecek durumdadır:

"Şikâyetim Demirci Mehmet Efendi ve Elli Yedinci Fırka Kumandanı Şefik Bey ve jandarma zabitanından" diyen Yusuf Bey, halk infialinden sonra Demirci Mehmet Efe ve fırka kumandan vekilinin Denizli'ye gelerek orada bulunan ahaliden bazıları katlederek şehre doğru gelip top ve mitralyözlerle şehri abluka ettiğini anlatır. Halk kuvvet başında fırka kumandanı Şefik ve askeri görünce "hükümete olan sadakat ve merbutiyetlerine" devam etmişlerdir. Ama "hükümet önünde" toplanan "Mutasarrıf Vekili ve Kadı Efendi ve Müddeiumumi Bey ve memurların bazıları ve eşraftan Saraçzade Salih Efendi ve müderrisinden memleketin en yüksek hocalarından Gerizade Esad ve Mevlüdzade Hafız Mehmed ve Yiğitbaşı Hacı İsmail ve pek sevdiğim Sivas Kongresi arkadaşlarımdan ve Mekteb-i Hukuk mezunlarından Dalamanlızade Mehmed Şükrü efendilerle içlerinde on beş yaşında çocuk ve kadın ve altmış yaşını müteceviz ..şayan-ı hürmet kimseleri koyun boğazlar gibi boğazlamak suretiyle katl ve idam ettiğini ve halen mevkuf Yörük oğlu Mustafa'nın da Demirci Mehmet'e kasaplık ettiğini" öğrenir. İş çıkırından çıkınca, "Demirci Mehmet Efe emriyle soyulmadık hane dükkân ve mağaza" neredeyse kalmamıştır.

İstiklal Mahkemesine intikal eden bu fevkalade önemli hadisenin çözülüş şekli de olay kadar fevkaladedir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'den Konya İstiklal Mahkemesine gönderilen 30 Ocak 1922 tarihli şifreli telgrafa göre, olay İstiklal Mahkemesinden önce olmuş, durum İçişleri Bakanlığına intikal etmiştir. Onun için mahkemenin buraya gitmemesi gerekir. Üstelik, Denizli'nin Sivas Kongresindeki temsilcisi, ileri gelenlerini koyun boğazlar gibi kesen tutuklu şahıs Mustafa'nın da "idareten tahliye" edilmesi

⁶⁷ Erol Akcan, 2005, *Millî Mücadele'de Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri 1919-1920*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Konya, s. 121. Aynı yerin devamında anlatılan, kızanların "suçlu ya da şüpheli gördüklerini öldürmelerine, Demirci Mehmet Efe'nin bile müdahale edemediği ifadesi, intikam duygusuyla işin ne kadar ileri götürüldüğünü göstermektedir. Bk. Akcan, 2005, s. 121-128.

⁶⁸ TİTE, K331G1B1-20a001. Bk. EK 3.

için İçişleri Bakanlığına yazı yazılmıştır⁶⁹. Böylece, adaleti sağlamada hızlı ve şiddetli olması gereken mahkeme, Denizli’de keyfi olarak 60 kişiyi astıran, koruması gereken milletin evini, mağazasını talan edenleri kollayan, “gittiği her yerde keyfi kararlarla ölüm cezaları uygulayan”⁷⁰ Demirci ve beraberindekilere karşı zorunlu olarak seyirci kalmıştır⁷¹.

Halbuki bu dönem Konya İstiklâl Mahkemesi; Isparta, Burdur, Antalya, Adana ve Mersin bölgelerinde görev yapmış, 11 Ağustos 1921’den 31 Temmuz 1922’ye kadar 14.071 kişiyi yargılamış, 1645 kişiyi idama mahkûm etmiş, 368 kişiye kürek cezası verip, 4841 kişiyi de çeşitli cezalara çarptırmıştır⁷².

Dönem, adaletin tecelli etmesini sağlayacak güvenlik kadrolarının yeterli olmadığı bir uygulamanın da şahididir. 1919-1921 arasında Millî Mücadele’ye katılarak Üsküdar, Kocaeli, Rize, Artvin, Konya’da görevler yapan İttihatçı, Enver Paşa’nın yaverliğinde bulunmuş olan Binbaşı Yenibahçeli Şükrü, bazı yetki sahibi askerlerin tutuklulara iyi davranmadığını anlatır. Aralarında “birçok masumun” da bulunduğu tutuklular, adını vermediği ama sınıf arkadaşı olan bir komutan tarafından sıra dayacağından geçirilmekte, yanlarında bulunan para, ekmek gibi malzemeleri gasp edilmektedir⁷³.

Mahkemelerin Karar Alma Usulleri

Maksat, kısa sürede etkili ve hızlı sonuç almak olunca araştırma, inceleme, delile dayalı karar verme mümkün değildir. 1925-1938 arasında sürekli Dışişleri Bakanı olarak görev yapan, kendini sosyalist olarak tanımlayan, bir ara Üçüncü Enternasyonal’in (Komintern) yürütme kurulu üyeliğine getirilen Tevfik Rüştü (Aras), Fransız gazeteci Colette’e mahkemede nasıl karar aldıklarını şöyle anlatır: “1920 Sonbaharında Kastamonu’da İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak bulunuyordum. Bir kasım akşamı bir otel odasında üç arkadaş toplanmış, sanıklar hakkında ne gibi kararlar alacağımızı tartışıyorduk.”⁷⁴

Antalya Milletvekili Rasih Efendi’nin (Kaplan), mecliste verdiği bilgiye göre, görev alanı Eskişehir’e 5 Ekim 1920’de gitmiştir. Buradaki görev sonucu

⁶⁹ TİTE, K332G17B17001. Bk. EK 7. İçişleri Bakanlığına gönderilmesi emredilen yazı ve belgelerin mahkeme başkanı tarafından niçin gönderilmediği, yıllar sonra İçişleri, Meclis Arşivi değil de niçin TİTE Arşivine teslim edildiği düşündürücü şekilde ortaya çıkmaktadır denilebilir.

⁷⁰ Aybars, 1995, s. 162.

⁷¹ Denizli olayından sonra 57. Fırka Kumandanı Şefik Aker görevden alınmış ama Demirci Mehmet Efe’ye dokunulmamıştır. Delibaş Olayından sonra 15/16 Aralık 1920’de Demirci’nin üstüne Refet Bey kumandasındaki kuvvetler gönderilir. Efenin emrindekiler ve silahlar teslim alınır. Mecliste bir milletvekilinin, Demircinin İstiklal Mahkemesine verilmesi düşüncesine ise M. Kemal karşı çıkar (Bk. Akcan, 2005, s.151, 161-162, 164).

⁷² Aybars, 1995, s. 155.

⁷³ Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, 2011, *Yenibahçeli Şükrü Bey’in Hatıraları*, Çizgi Kitabevi, Konya, s. 16-18, 255-256.

⁷⁴ Hıfzı Topuz, 2004, *Devrim Yılları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 70, 74-75.

menfi propagandada bulunan Kuva-yı İnzibatıyededden olanlara (12), hiyaneti harbiye, casusluk, düşman lehine propaganda (141); firar esnasında eşkıyalık (24) yapanlara ve çoğunlukla firarla ilgili dâvalara bakmışlardır. Ama Rasih Efendi, davalar içinde devlet görevlileri ile ilgili bir örneği özellikle anlatır. Dönem ve durumu açıklamak bakımından olayın kısa da olsa verilmelidir: Bir yüzbaşı, kendi hususi işi için polise müracaat eder. Polis aracılığıyla bir şahsı, karakola getirtirir. Karakolda, polis komiserinin önünde takati kesilinceye kadar adamı dövdükten sonra, Kütahya'ya götürülüp orada temizlenmesini tembih ediyor. Tabi dövülen şahıs, bir yolunu bulup kurtularak İstiklal Mahkemesine başvurur. Mahkeme, millet-hükümet hukukunu çiğneyen resmi şahıslardan yüzbaşmayı, görevden atarak altı ay hapse, polis komiserini de önünde dayak atılmasına seyirci kaldığı için görevden alarak üç ay hapse mahkum eder. Cezalar etkili olmuştur. Mahkemenin görev yaptığı Eskişehir Sancağında firar, eşkıyalık kalmadığı gibi, Kütahya'da da bir eşkıyadan başka eşkıyalıkla uğraşan kimse kalmamıştır⁷⁵.

Başkumandanlık Kanununun uygulandığı dönem İstiklal Mahkemeleri, devlet çarkının yavaş işleyen veya işlemeyen kısımlarında çözüm aracı olarak devreye girmiştir. Bunlardan birisi, ulaşım sorunudur. Demiryollarının asker, askeri malzeme naklinde önemi büyüktür. Ama istenilen zamanda ulaşım sağlanamadığı zaman büyük zararlara katlanmak gerekmektedir. Onun için mahkemelerin korkutuculuğu, henüz millileştirilmemiş olan demiryolu ulaşımında işe yarar. Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdür-i Umumi vekili Bekir Lütüfî'nin Nafia Vekaletine yazdığı 1/12/37 (1921) tarihli yazıya göre, trenlerin düzeni temin edilemediği takdirde memurların İstiklal Mahkemelerine verileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine "tutuşan" yönetim, bakanlıkla irtibat kurarak ulaşım aksama olmaması için kömür, odun yani yakacak temini ve bunların elde edilmesinde çalıştırılacak orman işçileri, para havalesi gibi konuları bakanlıkla görüşür. İstiklal Mahkemelerinin diğer kurumlar üzerinde etkisini anlamak açısından belgenin değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Bu aynı zamanda 1921 sonu itibarıyla sosyal ve bürokratik yapının durumu hakkında da fikir vermektedir⁷⁶. Genel Müdürün Bayındırlık Bakanlığına yazısı şöyledir:

"Şimdi Konya işletmesinden almış olduğum telgrafnamede trenlerin intizamı temin edilemediği takdirde memurlarımızın İstiklal Mahkemelerine verileceğinin ordu tarafından tebliğ edildiği bildiriliyor. Her zaman arz ve izah edildiği veçhile trenlerin intizamının temini için para lazımdır. Halbuki bu kısımda olduğu gibi bilhassa Konya kısmında idarenin parası yoktur.

⁷⁵ TBMMZC İ. 9, 19.3.1337, C. 2, s. 157, 158.

⁷⁶ TİTE, K176G36B36-4001 Bk. EK 2. Bekir Lütüfî, aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığının yazısına göre, "Umum Askerî Hat Komiseri"dir (bk. TİTE, K176G36B36-7001).

Hal böyle iken ol baddaki emr-i devletleri mucibince para meselesi meskûta-ne bırakılarak Adana'daki memuriyetimize derhal alakadarân ile görüşerek kömür parası verilmesi ve mevcut kömür var ise avansı olarak hemen bizim tarafa naklinin temin edilmesi ehemmiyetle tebliğ edilmiştir. Malzeme-i müteharrike hususunda ayrıca yazılmıştır. Elyevm Konya kısmındaki nakliyatın çokluğu hasebiyle yalnız Pozantı'daki odun hasılatımız kifayet etmiyor. Her halde Akşehir ve civarındaki ormanlardan da odun taşımak ve Akşehir'e depo etmek elzemdir. Konya Menzil Müfettişliğinin pek doğru hesap ettiği veçhile üç, dört bin liraya ihtiyacı kat'î vardır. Binaenaleyh gerek kömür sipariş edebilmek ve gerekse odun tedarik edilebilmek için derhal banka havalesiyle nakid olarak yüz ila yüz elli bin liranın Konya'ya gönderilmesi ve kömürümüz gelinceye kadar da her halde Akşehir civarındaki ormanlardan da ordu vesait-i nakliyesiyle odun tedariki esbabının istikmali ehemmiyetle ma'ruzdur.

Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdür-i Umumi Vekili

Bekir Lütfi"

Yazı altındaki açıklama da dikkat çekicidir:

"Tahşiye: Odun kesenler Tahtacıardan bunlar Pozantı'da bazı bahanelerle kaçmakda ve kat'iyât (kesim) sekteye uğramaktadır. Halbuki bunlar te'cilden de müstefid olduklarından kararlarına meydan kalmamak üzere haklarında muamele-i takibe ifası zımında Ahz-ı Asker şubelerine evâmir-i lazime i'tası muktezidir." (Bk. EK 2).

İş ciddidir. Bakanlığa, Umum Müdür yazısından altı gün sonra, meşhur Umum Müdür "Behiç", 7/12/37 tarihli yazısında, Konya'daki bütün vagonların askeriye tahsis edildiğini ama trenlerin hareket edebilmesi için gerekli kömür satın alınması gerektiğini bildirir. Kömür satın alabilmek, bildirilen miktarda parayla olacaktır. Bu arada Fransızlardan "malzeme-i müteharrike" almak üzere görüşmelerin yapıldığı ve neticesinin bildirileceği de arz edilir⁷⁷. Aynı tarihli bir başka yazıyla, ordudan iki subayın verilmesi istenir⁷⁸.

Kararlar itibarıyla ilk dönem mahkemeleri birbirine benzer sonuçlar almışlardır. Bilecik, Kütahya, Bursa ve İzmit bölgelerini içine alan Eskişehir İstiklal Mahkemesi, 20 Ekim 1920-17 Şubat 1921 arasında görev yapar. 13.489 sanığı yargılayarak 671 kişiye idam, 272 kişiye kalebend ve kürek, 11.270 kişiye çeşitli cezalar verir. Burdur, Antalya, Denizli, Menteşe ve Aydın bölgelerinde görevli olan Isparta İstiklâl Mahkemesi, 9 Ekim 1920-23 Mart 1921 arasında çalışır. 555 kişiyi yargılayan mahkeme, 13 idam, 29 kalebent ve kürek, 265 kişiye çeşitli cezalar verir. Tokat, Amasya, Ordu ve Samsun bölgelerini içine alan Sivas İstiklâl Mahkemesi, 20 Ekim 1920-15 Mart 1921

⁷⁷ TİTE, K176G36B36-3001. Bir başka yazıda Fransızlarla Adana'da görüşüldüğü ve olumlu cevap alındığı belirtilir (Bk. TİTE, K176G36B36-11001).

⁷⁸ TİTE, K176G36B36-5001.

arasında çalışır. 280 kişiyi yargılar, 122 idam, 34 kalebend ve kürek, 101 kişiye çeşitli cezalar verir. Zonguldak, Bolu, Çankırı, Sinop civarını için alan Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, 16 Ekim 1920-2 Mart 1921 arasında çalışır. 182 idam, 78 kalebend ve kürek, 245 kişiye çeşitli cezalar verir. Adana, Kozan, Mersin, Niğde, Kayseri'yi kapsayan Pozantı İstiklâl Mahkemesi, 20 Aralık 1920'de göreve başlar. Kısa sürede, yedi idam, 31 çeşitli cezalar verir. Ankara İstiklâl Mahkemesi, ilk dönemdeki İstiklal Mahkemelerinin en önemlisidir. Diğer altısının görevleri 17 Şubat 1921'de sona erdiği halde Ankara, 7 Ekim 1920'den 31 Temmuz 1922'ye kadar aralık vermeden görevine devam eder. Çorum, Yozgat, Kırşehir civarını da kapsayan, daha çok siyasi davalara bakan Ankara İstiklal Mahkemesi, Sadrazam Damad Ferid Paşa ile birlikte, Sevr Antlaşması'nı imzalayan Rıza Tevfik, Reşad Halis ve Hâdi beyleri vatana ihanetten gıyaben idama mahkûm eder. Çerkez Ethem, Gizli Komünist Partisi ve Yeşil Ordu Cemiyeti, İngiliz casusu Hintli Mustafa Sagır davalarına burada bakılır. 13.096 kişiyi yargılayan mahkeme, 435 idama, 54 kalebend ve kürek, 12.137 kişiye de çeşitli cezalar verir⁷⁹.

Başkumandanlık Kanunu

İlk dönem İstiklal Mahkemelerinin görevlendirilmelerinde en önemli dönüm noktası, Başkumandanlık Kanununun 5 Ağustos 1921'de kabulüdür. Zaten Meclis Baeşkanı olan Mustafa Kemal, böylece meclisin bütün yetkilerini tek şahıs olarak üzerine almıştır. Üç aylık süre ile verilen bu yetkiler, meclisin yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin bir kişi üstünde toplanması demektir. Söylediği söz, uyulması gereken kanun olan Mustafa Kemal, "Meclis'in genel yetkilerini" üzerine almayı, savaşın gerektirdiği uygulamaları hızla yapmak üzere bir defalığına ister ve meclis 13 ret oyuna karşılık 169 oyla kabul eder. Fakat, Başkumandanlığı alınca, olağanüstü yetkileri bir daha bırakmak istemez, dört defa uzatılır, 29 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar TBMM Reisi ve Başkumandan olarak hem askeri hem siyasi alandaki olağanüstü yetkileri elinde bulundurur⁸⁰. Orduların başkumandanlığına, "inayet-i Sübhaniye'ye dayanarak", "tevfik (yardım) Allah'tandır" diye bütün birimlere (mille, orduya) beyanname yayınlayıp, tebliğlerde bulunarak başlayan Mustafa Kemal, bundan sonra İstiklal Mahkemelerinin tek belirleyicisi durumundadır. Bu dönem içinde Başkumandan ile mahkemelerin yaptığı yazışmalar durumu gösterir mahiyettedir. Yeni bir mahkemenin kurulması, kurulmuş mahkemenin görev yerinin daraltılıp, genişletilmesi vb. konularda

⁷⁹ Aybars, 1995, s. 155; Küçük, 2001, XXIII/351-354.

⁸⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. I, s. 202-242; Taha Akyol, 2008, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, s. 519-520.

doğrudan ve öncelikle Başkumandan ile görüşülmektedir. Başkumandan ardından hitap edilen “Heyet-i Vekile Riyaset-i Celilesi, Büyük Millet Meclisi Riyaseti” gibi makam adları yazılır. Fakat, zaten hükümeti belirleyen, meclis başkanlığını doğrudan elinde tutan şahıs olduğu için makam adlarının sıralanması tekrardan başka bir anlama gelmemektedir⁸¹.

İstiklâl Mahkemelerinin Mustafa Kemal Paşa’ya bağlanmasıyla, 8 Eylül 1921’de kurulan Yozgat İstiklâl Mahkemesi üyelerini Paşa belirler. İstifa ederek ayrılan üyeler yerine seçilecek kişileri de Paşa belirler. Üyelerin belirlenmesine, mahkemelerin görev alanlarının tayini de dahildir. Hemen Sakarya öncesi orduya maddî kaynak sağlamak amacıyla Mustafa Kemal tarafından ilân edilen “Tekâlîf-i Milliyye” uygulamasından doğacak davalar, İstiklâl Mahkemelerine verilir. Böylece mahkemelerin yetki alanı daha da genişletilir. Bu dönem görev alanı ve aldıkları kararlar yönüyle bazı mahkemelerin durumu değerlendirilebilir:

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, 12 Ağustos 1921-31 Temmuz 1922 arasında 9016 kişiyi yargılar. Toplam sekiz kişi idama, 69 kişi kalebent ve kürek cezasına, 7477 kişi çeşitli cezalara çarptırılır. Samsun İstiklâl Mahkemesi, 20 Ağustos 1921-27 Aralık 1921 arasında çalışır. 2420 kişiyi yargılar. İş yükü, Kastamonu’nun dörtte biri durumundadır. Ama verdiği idam cezası, 622 kişiyle Kastamonu’dan yetmiş yedi kat fazladır. Mahkeme, 240 kişiye kalebent ve kürek, 1163 kişiye de çeşitli cezalar verir. Yozgat İstiklâl Mahkemesi, 22 Ekim 1921-23 Temmuz 1922 arasında görev yapar. 2637 kişiyi yargılar. 80 idam, 537 kalebent ve kürek, 1194 kişiye de çeşitli cezalar verir⁸².

Mahkemelerinin, meclis adına da olsa geniş yetkilerle meclis denetiminden uzak bir şekilde çalışmaları, ikinci gruptaki milletvekilleri ve bazı cephe kumandanlarının tepkisini çeker. Bunun üzerine Meclis, Mustafa Kemal’in Başkumandanlık yetkileri süresiz uzatılırken, 20 Temmuz 1922’de meclis yetkilerini şahsi olarak kullanma hakkı iptal edilir. Bu vesileyle 31 Temmuz 1922’de Başkumandanlık emriyle kurulan İstiklâl Mahkemeleri ve diğer bütün İstiklâl Mahkemelerinin çalışmaları durdurulur. Bu sıra, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkilerini belirleyen 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılı İstiklâl Mehâkimi Kanunu benimsenir. 16 maddelik yeni kanun, İstiklâl Mahkemelerinin hükümetin teklifi, meclisin onayı ile kurulmasını, bir başkan, iki üye ve bir savcıdan oluşmasını, mahkemelerin vereceği cezaların meclis onayından sonra uygulanmasını hükme bağlar. Yasa, aynı zamanda 11 Eylül 1921 tarihli Firariler Hakkında Kanun ve eklerini yü-

⁸¹ TİTE, K331G4B4001. Bk. EK- 4.

⁸² Aybars, 1995, s. 155.

rürlükten kaldırır⁸³. Bu kanuna göre bazı mahkeme kurma teşebbüsleri yapılır. Pontusçuluk hareketinin etkilerini ortadan kaldırmak için 16 Ağustos 1922'de Samsun'u da kapsayan Amasya İstiklâl Mahkemesi kurulur. Ancak bir ay kadar çalışan mahkeme, İstiklal Harbi'nin sona ermesi üzerine kapatılır. İşgalden kurtarılan Eskişehir, Bursa ve İzmir'de birer İstiklâl Mahkemesi kurma teşebbüsü neticelenmez. Diyarbakir, Siirt, Bitlis, Elaziz, Van, Malatya, Maraş, Antep, Hakkâri civarını kapsayan Elcezîre İstiklâl Mahkemesi, 9 Mart 1923-11 Mayıs 1923 arasında görev yapar. Urfa'da yargıladığı 131 asker kaçağını idama mahkûm ettiyse de suçun tekrarlanması halinde cezayı uygulamak üzere infazları erteleyip askerleri birliklerine gönderir. Ayrıca otuz yedi kişiye değişik cezalar verir⁸⁴.

Bir ara, Birinci Meclis dönemindeki İstiklal Mahkemeleri faaliyetlerinin durdurulmasına, 16 Ağustos 1922 tarihinde, meclisin 22. toplantısında karar verilir. Karar telgraflarla bütün mahkemelere tebliğ edilir. Buna göre mahkemeler, tebliğ tarihinden itibaren ellerindeki evrakı tasnif edip bir cetvele ekleyeceklerdir. Bunun için de yirmişer gün zaman verilir. Bu süre içinde mahkeme üyeleri, vazifelerini tamamlayıp meclise katılacaklardır. Tabi görev yerleri ile Ankara arasındaki mesafe de göz önünde tutularak yolculuk payı ayrılır. Fazla gecikme uygun görülmez⁸⁵.

Birinci Meclis dönemi için 1 Ekim 1920'den 11 Mayıs 1923'e kadar faaliyet gösteren İstiklâl Mahkemeleri toplamda 4.124 kişiye idam (gıyaben, ertelenerek/müeccelen dahil) cezası vermiştir. Bazı bilgi eksiklikleri dikkate alındığında toplam idam kararları 5000'in üzerinde ve infaz edilen idam hükümleri de 1450-1500 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kalebent ve kürek cezası verilenlerin toplamı 1786, diğer cezalara çarptırılanların toplamı 41.678'dir. Toplam, 11.744 kişi de beraat etmiştir⁸⁶. Baştan belirtildiği üzere bu rakamlar, henüz bilinenlere dayalıdır. Tam gerçeği yansıtmamaktadır.

Müeccelen yani ertelenerek verilen ölüm cezalarının fazla oluşunun bir anlamı olmalıdır. Bu dönem, insan unsuruna her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Asker kaçakları, isyan çıkaranlar, casusluk, bozgunculuk, soygunculuk yapanlar, görevini kötüye kullananlara karşı çalışmalar yapan İstiklâl Mahkemeleri, her yerde Büyük Millet Meclisi otoritesini kurmaya, asayişî sağlamaya uğraşırken, suçluları topluma tekrar kazandırmaya da gayret etmiştir. Meclise karşı sorumlu, bağımsız çalışan ve olay yerlerine giderek yargılamada bulunan mahkemelerin kararları, kesindir. Yargılama

⁸³ Küçük, 2001, XXIII/350-354.

⁸⁴ Aybars, 1995, s. 155; Küçük, 2001, XXIII/350-354.

⁸⁵ TİTE, K331G23B23001 ve K331G23B23a001. Bk. EK- 5.

⁸⁶ Aybars, 1995, s. 155; Küçük, 2001, XXIII/350-354.

usulü basit, açık ve çabuk olan mahkeme kararlarının; itirazı, temyizi yoktur. Kararları bizzat infaz etme yetkisi de bulunmaktadır. Meclisin kuvvetler birliği esaslı hukukî yapısının ürünü olan İstiklâl Mahkemeleri, fevkalâde zamanlarda başvurulmuş dîvân-ı harpler tipinde olağanüstü mahkemeler geleneğinin devamıdır.

Sonuç Yerine

Kılıç Ali'nin ilk dönem İstiklal Mahkemeleri ile ilgili değerlendirmesi dikkate değer gözükmektedir. O, "içeriden" birisi olarak mahkemeleri, benzemek üzere model alınan Fransız İhtilalinin ihtilal mahkemeleri ile kıyaslar. Ona göre İstiklal Mahkemeleri, örnek aldığı Fransız ihtilal mahkemeleri gibi terör ve şiddet estirmemiştir. Fransızların mahkemeleri, 1793 yılında sadece Paris'te 2.774 kişiyi, bütün Fransa'da da 17 bin kişiyi idam ederler. İstiklal Mahkemeleri ise idamı, "en son çare" görür. Ama burada kıyası somut hale getirecek net bir rakam vermez. Kıyasın diğer ucu, Sovyet ihtilalindeki mahkemelere uzanır. İstiklal Mahkemeleri, Sovyetler gibi sınıf amacı gütmeyiz. Amaç, millî birliğin sağlanması, mücadelenin başarıya ulaşmasıdır. Onun için, düşmanla işbirliği yapan, görevini yerine getirmeyen, halkın canına ve malına kastedenler, özellikle de vatan görevinden kaçanlar cezalandırılırlar.

Tabi yine Kılıç Ali'ye göre, mahkeme üyelerinin hemen hepsi genç ve ihtilalci karaktere sahip insanlardır. Bu otuzlu yaşlardaki genç dinamik "Kuvayı Milliyeciler", "Mustafa Kemal Paşa'ya içten bağlı"dırlar. Zaman zaman sert davranmaları, "ülkede düzen ve asayiş sağlayarak, zafere giden yolun açılması için"dir. Bu yüzden İstiklal Mahkemelerini, zaferin kazanılması sağlayan kurumlardan biri görür. Ona göre, mahkemeler sayesinde ayaklanmalar bastırılıp, kanun hakimiyeti ve devlet otoritesi kurulmuş, vergi toplama ve askere alma işleri yoluna konularak milletin orduya inancı artmış, düzenli ordunun kurulması sağlanmıştır⁸⁷.

Birinci Meclis dönem İstiklal Mahkemeleriyle ilgili önemli bir gelişme, saltanatın kaldırılmasından sonra meydana gelir. Sosyal-siyasi, kültürel değişim süreci, kademelendirilerek yıllara yayılmıştır. İstiklal Mahkemelerinin kültür ve değerler alanındaki zorunlu değişim işinde kullanılacağına habercisi, Birinci Meclisin feshi sırasında karşılaştırılır. Bilindiği üzere saltanat kaldırılmış (1 Kasım 1922) ama hilâfet makamına henüz dokunulmamıştır. Lozan süreci ile birlikte başlayan bu gelişme, meclisin kendisini feshetme ve seçimleri yenileme kararı aldığı 1 Nisan 1923 tarihinde yaşanır. Meclis, kendisini feshederken geleceği bağlayan önemli bir yasa değişikliğini de yapar.

⁸⁷ Kılıç Ali, s. 375-376.

Bu Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun 1. maddesinde değişikliktir. 15 Nisan 1923 tarih ve 334 sayılı, Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun Birinci Maddesinin Tâdili Hakkında Kanun kabul edilince meclis bir gün sonra dağılır. Birinci maddedeki değişiklikle, saltanatı geri getirmek için çalışanlar vatan haini sayılır. Saltanatın kaldırılmasında zorlanmayan, hatta bazı mebusların bayram olarak kutlama teklifi olan bir değişikliğin, Hıyanet-i Vataniyye içinde tehdit unsuru olarak yer alması, ilerideki operasyonlar açısından yararlı olacaktır. İlk meclis, zorlu bir dönemde görev yapmış, yasama, yürütme, yargıyı da üstlenerek hedefe varmaya gayret etmiştir. Bundan sonra, siyasi tartışma veya sürtüşmelerde, "vatan haini sayılma" riski, muhalif konumda olanların üstünde dolaştırılabilecektir.

On altı aylık dönemde icraatı bazı tartışmalara konu olan İstiklal Mahkemeleri, savaş hukukunun geçerli olduğu zaman dilimine damgasını vurmuştur. Anayasal bir kurum değildir. Etkisi müthiş ve bağlayıcıdır. Bu etki, ilk meclisten sonra cumhuriyetin henüz ilân edilmediği ilk on iki aylık dönemde de kullanılacaktır. Halifelik tartışmaları, basın mahkemeleri, Doğu Anadolu'daki gelişmeler üzerinde İstiklal Mahkemeleri, gücünü siyasi otoritenin emrine vererek belirleyici olmaya devam edecektir.

Kaynaklar

Arşiv

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), "Ankara İstiklal Mahkemesinin Beyannamesi", K14G67B67-a001; K332G15B15001; K332G3B3001; K332G8B8001; K21G8B8-5001; K21G8B8-7001; K21G8B8-6001; K21G8B8-4001; K21G8B8-3001; K21G8B8-2001; K332G6B6001; K332G17B17001; K176G36B36-4001; K176G36B36-7001; K331G23B23001; K331G23B23a001; K331G4B4001; K176G36B36-4001; K331G1B1-20a001, K332G17B17a001.

Elcezire İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. III, TBMM Yayını, Ankara 2015.

Eskişehir İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. IV, TBMM Yayını, Ankara 2015.

Isparta İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. V, TBMM Yayını, Ankara 2015.

İstanbul İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin-K. Akar-H. Erkul-Ö. Kesikbaş-E. Ertüren-M. Çakmakçı-Ö. Yaydemir-S. Yıldız Aybak-A. Coşkun Tören, c. II, TBMM Yayını, Ankara 2015.

İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu 10-11 Aralık1015/Adıyaman, Yayına Hazırlayan: A. Y. Akengin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara 2016.

Şark İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), Yayına Hazırlayanlar: M. Şahin vd, c. VI/I-VI/V, TBMM Yayını, Ankara 2017.

Kitaplar

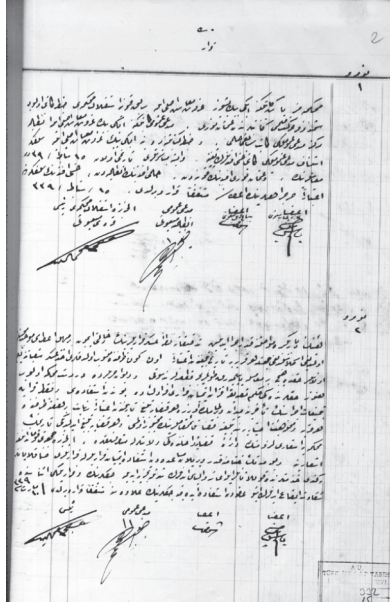
- Akandere, O., 2004, "3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi'nin Konya İsyanı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na Sunduğu Raporu", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c. IV, S. 2, s. 59-96.
- Akcan, E., 2005, *Millî Mücadele'de Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri 1919-1920*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Akyol, T., 2008, *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul: Doğan Kitap
- Arabacı, C., 2017, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya: Konya Ticaret Odası Yayını
- Atay, F. R., 1980, *Çankaya-Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*, İstanbul: Bateş Yayınları
- Aybars, E., 1995, *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II/1920-1927*, İzmir: İleri Kitabevi
- Aybars, E., 2006, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*, İzmir: Zeus Kitabevi
- Birinci, A., 2001, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Karasan, Mehmet Dürdali, 2020, *paşam nereye kadar çekileceğiz?-Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, yayına hazırlayan: Ş. Karabağ, İş Bankası yayını, İstanbul.
- Koçin, A., 2015, "Giriş", *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları)*, c. I, Ankara: TBMM Yayını, s. IX-XIII.
- Küçük, C., 2001, "İstiklâl Mahkemeleri", *DİA*, c. XXIII, İstanbul, s. 350-355.
- Nedim, A., 1993, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926*, İstanbul: İşaret Yayınları
- Selek, S., 1965, *Millî Mücadele I Anadolu İhtilâli*, İstanbul.
- Semiz, Y. & Akdağ, Ö., 2011, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Konya: Çizgi Kitabevi
- Tinal, M., 2001, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Topuz, H., 2004, *Devrim Yılları*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tosik, F., 2002, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasal Kişiliği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Turgut, H., 2005, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: İşbankası Yayınları
- Velidedeoğlu, H. V., 1977, *Anıların İzinde Birinci Kitap*, İstanbul: Remzi Kitabevi,

İnternet Kaynakları

<https://www.mason.org.tr/tuerkiye-de-uenlue-masonlar>, Erişim: 16.08.2010.

Ekler

EK 1- Mahkeme çalışanları ve firariler hakkında Elcezire İstiklal Mahkemesinin ilk iki kararı.

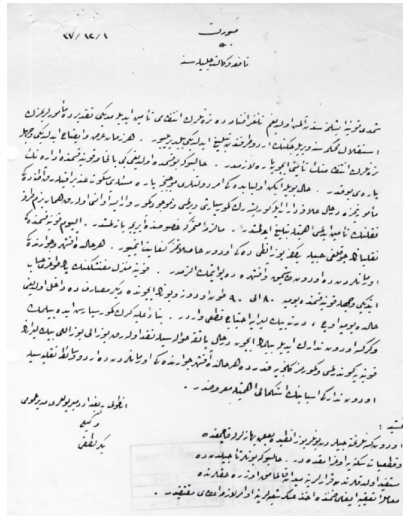

Mahkemenin 2 no.lu kararı: “Heyetin Diyarbekir’e muvasalatına kadar icra edilen tedkikata nazaran asker firarilerinin dehaleti için bir mehil i’tası mucib-i muhsena olduğu anlaşıldığı cihetle her karyeye tarih-i tebliğinden itibaren on gün zarfında mensub oldukları Ahz-ı Asker şubasına teslim olanlar hakkında hiçbir muamele yapılmayarak doğruca kıtalarına sevki ve Divan-ı Harblerde derdest-i muhakeme olub henüz haklarındaki hüküm tasdika iktiran etmiyen firarî efradın da bundan istifadesi ve fakat kuraya tebligat icrasının tehirine meydan verilmemek üzere her kazaya tebliğ tarihinden itibaren nihayet bir hafta zarfında her karye ve mahalle hey’et-i ihtiyariyesine tebliğe kaza kaimmakamlarının mecbur olması ve her kazaya tebliğ edildiği tarihin mahkemeye iş’arı lüzumunun daire-i kazaiye dahilindeki vilayetlerle mutasarrıflıklarda, Elcezire Cebhesi Kumandanlığına işarına ve bu müddetin hitamına kadar verilen müsaadeden istifade etmeyen firarilerle firarileri saklayanlar ve kendi hizmetlerinde kullananlar ile iaşe ve elbâs edenlerin şiddetle tecziye edileceklerinin ve firarîliği esnasında şekavet ika’ edenlerin iş bu aftan istifade edemeyeceklerinin ilavesine müttefikan karar verildi fi 10 Mart 339.

Aza Aza Müddeiumumi Reis”

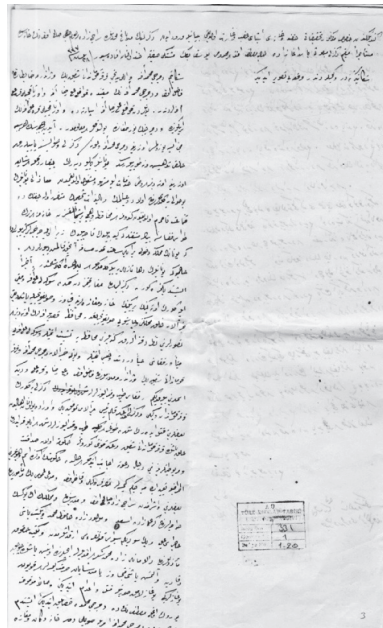
(imza) (imza) (imza) (imza). (TİTE, K332G15B15001).

EK 2- Demiryolu çalışanlarının İstiklal Mahkemesi ile tehdidi hakkında belge.

(TİTE, K176G36B36-4001).

EK 3- Denizli'yi Sivas Kongresi'nde temsil edenlerden Yusuf Bey'in, İstiklal Mahkemesine 28 Nisan 1921 tarihli şikâyet dilekçe ve ifadesinin ilk sayfası.

“Kendiliğinden husus-ı mezkûr tahkikatı hakkında hanesi eşyası gasb ve garet olduğunu beyanile vürud idilen Denizli’nin Molla Bağ Mahallesinden Racizade merhum Hacı Salih Efendi’nin hanesinde müsteciren mukim Denizli Mebusu Başağazade Hacı Mustafa Efendi mahdumu Yusuf Bey’in müşteki sıfatıyla ahz olunan ifadesidir fi 28 Nisan sene 337. ‘Şikayetiniz nedir ve kimlerdendir vakayı tasvir ediniz’.

“Şikâyetim Demirci Mehmet Efe ve Elli Yedinci Fırka Kumandanı Şefik Bey ve jandarma zabitanından Fazıl Efendi ve Demirci Mehmet Efe’nin maiyetinde Kavaklı Ali Rıza Efe ve Ortakçılı Kara Ali efelerdendir. Bunlardan Kavaklı Ali Rıza Efe Isparta’da ve Ortakçılı Kara Ali Efe’nin Sarayköyü’nde ve Demirci’nin Bozdoğan’da buldukları malumdur. Aydın Cephesinin her sebebe mebri ise bozulması üzerine Demirci Mehmet Efe ve avanesi Denizli ve havalisine yayılarak halkı tedhiş ve ne duruyorsunuz Yunanlar geliyor diyerek çıkardıkları şayia üzerine öteden beri vatana hidemat ile meşhûd meşgul olduğumdan ma’zallah Yunanlıların bu havaliye geldiklerinde evlad u ’yalimin ve bizzat şahsımın mutazarrır olacağında da kanaat-i tammem olduğundan kendimizi muhafaza ve hiçbir eşya almaksızın hanemizi terk Tavas Kazasına bin meşakkatlerle gidebildik kaçabildi. Zira öylece haberler getiriyorlardı ki Yunanın memlekete duhulü bir iki saat kadar mesafe ancak kalmış diyorlardı. Halbuki Yunanlıların daha Nazilli’ye bile gelemedikleri bilahare anlaşılmışdır. Ahiren işittiğimize göre, Denizli’den müfarekatımızdan sonra Sökeli Ali Efe ve kat’a/çetesi...ile gelerek ötekinin berikinin hane ve mağazalarına tecavüz ve soygunculuğa başladığını haber alan halk memleketi ve çarşuyı soygunculukdan muhafaza kasdıyla efelerin öteden beri tasavvurlarını nazar-ı dikkate alarak kendilerini muhafazaya teşebbüs etmişler ve Sökeli Ali Efe’yi meyyiten ve rüfekasını hayyen derdest ve habs etmişler ve bunu haber alan Demirci Mehmet Efe ve fırka kumandanı Şefik Bey ve jandarma malzımlarından Fazıl Efendi ve Ali Rıza ve Kara Ali ve diğer isimlerini bilemediğim rüfekası top ve mitralyözlerle Denizli’ye gelerek Fırka Kumandan vekili Denizli Ahz-ı Asker Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey’e ve orada bulunan ahaliden bazılarını katl ederek şehre doğru gelüb top ve mitralyözlerle şehri abluka iderek halk başında fırka kumandanı Şefik ve asker kuvvetini görünce hükümete olan sadakat ve merbutiyetlerine .. derhal davete icabet ettikleri halde hükümet önünde isim ve hüviyetlerini etrafıyla tayin edemeyeceğim kimseler Mutasarrıf Vekili ve Kadı Efendi ve Müddeiumumi Bey ve memurların bazılarını ve eşrafdan Saraçzade Salih Efendi ve müderrisînden memleketin en yüksek hocalarından Gerizade Esad ve Mevlüdzafe Hafız Mehmed ve Yiğitbaşı Hacı İsmail ve pek sevdiğim Sivas Kongresi arkadaşlarımdan ve Mekteb-i Hukuk mezunlarından Dalamanlızade Mehmed Şükrü efendilerle

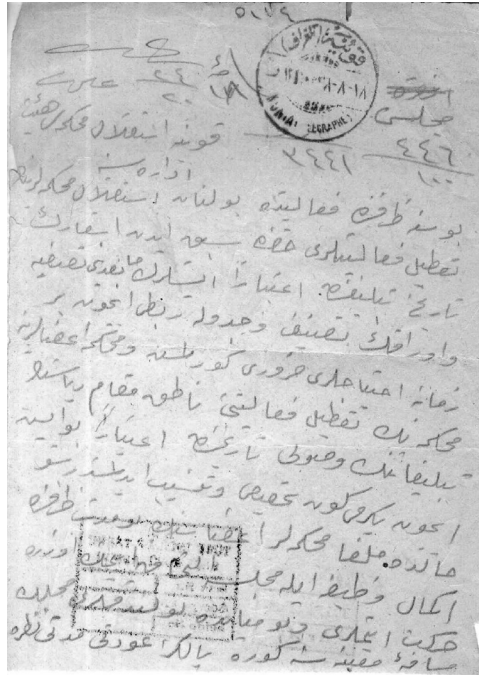
Isparta ve havalisi için ayrıca bir İstiklal Mahkemesi teşkil edileceğini istihbar ettik. Konya’da vazifesinin hakim.. ifa olduğuna kanaat hasıl ettikten sonra Karaman ve Pozantı’daki işleri yigirmi gün zarfında bitirmek üzere 31 Eylül 337 Cumartesi günü buradan hareket edecek olan heyetimiz Karaman’dan da Isparta Burdur ve saireye gitmeyi takarrur ettirmişti. Adana Vilayetindeki işler hem ehemmiyetsiz, hep pek az olduğu, İçil, Aksaray, Niğde’de aynı vazifede bulunduğu cihetle münhasıran Konya muntkasında bulunacak heyetin atıl kalacağına binaen bu muntkada ayrıca bir İstiklal Mahkemesi bulunmasına lüzum olmadığı kanaatindeyiz. Bundan başka İstiklal Mahkemelerinin dar bir muntkada daimi suretde görülmesi tesirini de taklil etmekte olduğunu nazar-ı dikkate alırsınız arz ederiz. Eğer Isparta ve havalisine mutlaka ayrı bir İstiklal Mahkemesi gönderilecekse Konya’ya bir başka heyetin i’zamiyla muntka-ı maruzanın heyetimize verilmesini rica ederiz.

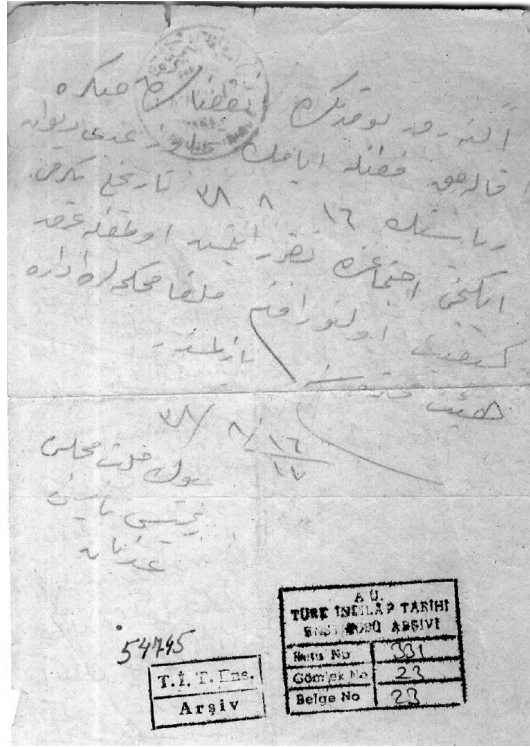
Urfa Mebusu Denizli Mebusu Karesi Mebusu Beruse Mebusu

Ali Saib Yusuf Hacim imza

3 Ankara 6 .. 37” (TİTE, K331G4B4001).

EK 5- Birinci Meclis Dönemi İstiklal Mahkemelerinin görevlerinin sonlandırılması telgrafı:

“Konya İstiklal Mahkemesi Heyet-i İdaresine

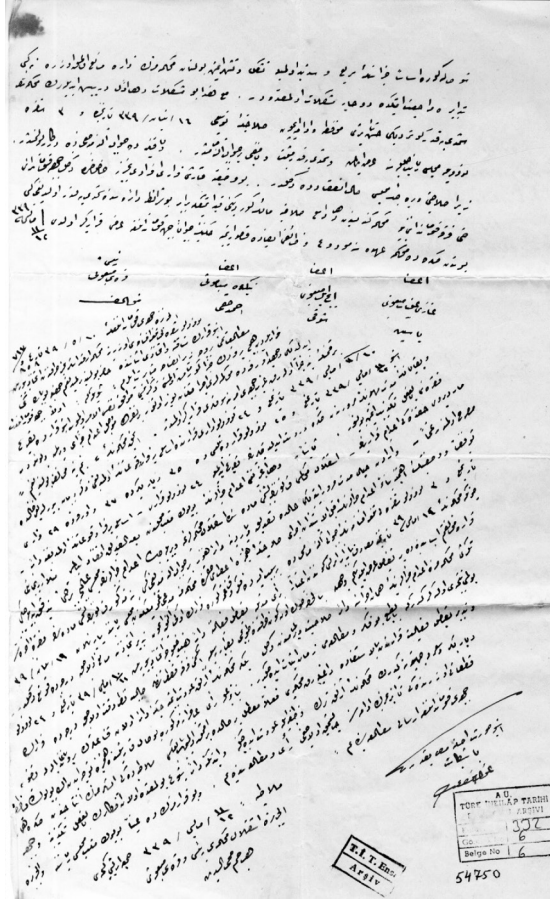
Bu sene zarfında faaliyetde bulunan İstiklal Mahkemelerinin tatil-i faaliyetleri hakkında sebk iden iş’arın tarih-i tebliğinden itibaren işlerin zabtları tasnifle ve evrakın tasnif ve cedvele rabt için bir zamana ihtiyaçları zaruri görülmüş ve mahkeme azalarına muhakemenin tatil-i faaliyetini natık makam-ı riyasetin tebliğatının vusulü tarihinden itibaren bu iş için yigirmi gün tahsis ve tensib edilmiştir şu halde mülga mahkemeler azasının o müddet zarfında ikmal-i vazife ile Meclise iltihat etmek üzere hareket etmeleri ve bu meyanda buldukları mahallin mesafe-i mikyasesine göre yalnız avdeti müddeti nazara

alınarak bu müddetin de inkızasından (bitme, tamam olma) sonra kalacak fazla eyyamın tecavüz addı divan-ı riyasetin 16/8/38 tarihli yigirmi ikinci içtimanda takarrur etmiş olmağla arz-ı keyfiyet olunur efendim. Mülga mahkemelere idare heyet-i muhteremesine yazılmıştır. 16/8/38.

Büyük Millet Meclisi Reisi namına

Adnan”. (TİTE, K331G23B23001 ve K331G23B23a001).

EK 6- İstiklal Mahkemesi içinde karar uyuşmazlığı (Elcezire İstiklal Mahkemesi 25 Numaralı kararın şerhli kısmı):

Söz konusu 25 numaralı mahkeme kararının şerhli olan ikinci sayfası şöyledir:

“Şu hale göre esasen cezasının seri ve şedid olmasıyla teşekkül ve teşehür etmiş bulunan mahkememizin firara mani’ olmak üzere ne gibi tedâbire müracaat itmekte düçar-ı müşkilat olmaktadır. Ma’-haza bu müşkilat daha evvel derpiş edilerek mahkemenin şimdiye kadar gösterdiği hüsn-i tesiri muhafaza ve idame için salâhiyetin tevsi’i 16/Nisan/339 tarihinde ve 3 şifre numrosuyla Meclis Riyaset-i Celilesine arz edilmiş ve şimdiye kadar müsbet veya menfi bir cevap alınamamıştır. Ve yakında da cevap alınamayacağı da derkâr bulunmuştur. Zira salâhiyeti verecek meclis hal-i inıkadde değildir. Bu vaziyete karşı firari efradı tecziye hususunda değil Cephe Kumandanı hat-ta Fırka Kumandanınıyla mahkeme kendisinden daha vasi’ salâhiyete malik gördüğünü kayd etmekle beraber bu şerait dairesinde şimdiye kadar olduğu

gibi bundan sonra da mahkeme uhdesine mevdu' vezaifi ifada kusur etmeyeceğinin cevaben Cephe Kumandanlığına arza karargîr oldu fi 11/12 Mayıs sene 339.

Aza Aza Aza Reis

Gazi Ayntab Mebusu İçil Mebusu Niğde Mebusu Karesi Mebusu

Yasin Şevki Ahmed Hakkı Muhalif

'Elcezire Cebhesi Kumandanlığının 10/5/39 tarih ve 717/858 numrolu şifreli telgrafnamesi üzerine mahkeme arkadaşlarımız tarafından ittihaz buyru lan iş bu kararın münakaşa ve ittihazi esnasında hazır bulundurulmadığım hususuyla bu babdaki mütalaatımı berveçhi zir izaha mübaşeret eylerim: Şöyle ki: Evvelen Cephe Kumandanının firarilerden hiçbir ferdin ceza görmemiş olmasını zikr etmesi muvafık-ı nefsü'l-emr olmayub iş bu kararda tasrih edildiği veçhile Urfa'da muhakemeleri icra kılınan yüz otuz bir neferden müeccel idam cezası verilmiş ve bunlardan bir kısmının yine ceza olarak Garb Cephesi emrine sevkleri karargir olmuştur. Ancak mahkemenin: 'benim yine muhalif bulunduğum' 10/11/Mayıs-339 tarihli ve 24 numrolu idari kararında esaslı bir firar vukuatının olmadığı zikr ve beyan buyrulduğu halde iş bu 11/12 Mayıs/339 tarih ve 25 numrolu kararda Bitlis'de 35 Diyarbekir'de 37 ve Urfa'da 29 firari ve bakayanın müddet-i mehlinin mürurundan sonra derdest edildiklerinin tasrih edilmesiyle 24 numrolu kararı -esaslı bir firar vukuatının olmadığına dair- fıkrasını bilakis tekzib etmiş bulunuyor. Saniyen- daha ağır yani idam cezalarının Büyük Millet Meclisi'nden ba'de't-tasdik infaz edilmesi Molla Erzincanlı Mardirus hakkındaki idam kararının- İstiklal Mahkemesi Kanununun beşinci maddesinde İstiklal Mahkemelerince verilecek idam cezalarının meclis-i alice tercihen tedkik edileceği musarrah olmasına rağmen ve aradan hayli müddet mürur ettiği halde tasdik veya reddine dair henüz bir cevap alınmadığı gibi ne mezkûr kanunun beşinci maddesinin fıkrayı ahiresine tevfikân ve vaziyetin ehemmiyetine binaen idam cezalarının kable'l-istizan icra-yı salahiyetin heyetimize itası hakkında mahkememiz müddeiumumiliğinden Meclis Riyasetine yazılan 16/Nisan/39 tarihli ve 3 numrolu şifreli telgrafnamenin cevabı alınmaması da bir sebep ise de fikr ve kanaatime göre firarın önü alınmak için tedbir ittihazına mani' olacak derecede kuvvetli değildir.

Çünkü mahkemenin 12/Mayıs sene 39 tarihine müsadif Pazarirtesi gününden itibaren bir ay müddetle tatil-i faaliyetine dair heyet-i umumiyeye ittihaz buyru lan 10/11 Mayıs/39 tarihli ve 24 numrolu karara muhalefetim esbabında da ber tafsil arz eylediğim veçhile bilhassa son on gün zarfında topçu bataryasıyla İkinci Fırka kıtaatından calib-i nazar-ı dikkat olacak de-

recede firarın tekessürü mahkememize idam cezalarının heman icrasına dair salahiyet verilmemesinden değil belki mahkemenin artık avdet etmeyeceğine dair olan kanaatlerin propagandalarla takviye bulması neticesi olsa gerekdir ki bittabi bu fikir ve mütalaamı zaman isbat edecektir. Binaenaleyh rey-i acizaneme göre bu hal karşısında heyetimize teveccüh eden en büyük vazife ve tedbir tatil-i faaliyet kararından bilistifade dağılarak mahkemeyi fiilen muat tal bir halde bırakmak olmayub bilakis Malatya'daki askerimizin intacından sonra hemen Diyarbekir ve Siird cihetlerine giderek mahkemenin artık terk-i vazife ile avdet edeceğine ve ittiğine dair şuyu' bulmakta olan efkârın bilfiil tekzibine ve cebhe kıtaatı üzerindeki tesirimizin idamesine çalışmak olacağı rey ve mütalaasındayım. Ve bu kararımızın da aynen Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Elcezire Cephesi Kumandalığına irsali mütalaasındayım."

Malatya: 11/12 Mayıs/339 Cumartesi geci

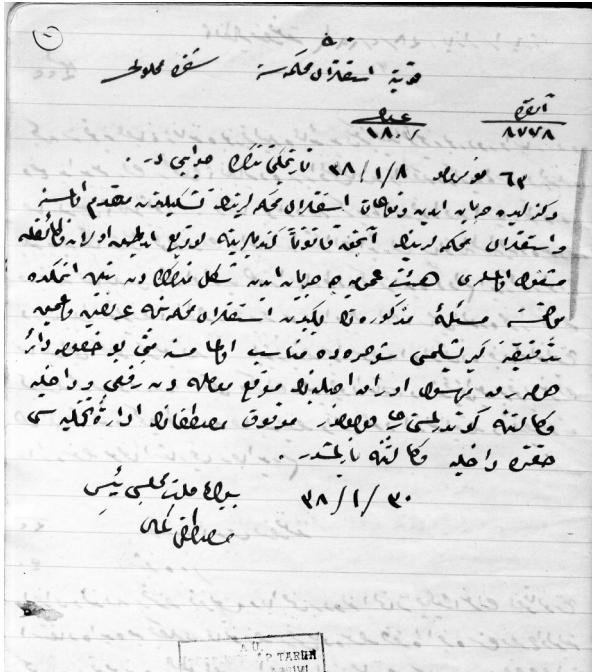
Elcezire İstiklal Mahkemesi Reisi ve Karesi Mebusu

Hacim Muhiddin"

"İş bu suret aslına mutabıktır.

Başkatib (imza)" (TİTE, K332G6B6001).

EK 7- Demirci'nin Denizli idamlarına karşı Mustafa Kemal'in İstiklal Mahkemesine müdahale etmeyin, emri:

“Antalya Mutarassıflığına fi 19/2/38, Pazar/ Isparta Aded/322

Geçen sene Konya İsyanı zamanında Bozkırlılara ad yedi sekiz bin koyuna Burdur ve Isparta’da vaz’-ı yed (el koyma) edilerek bir kısmının Antalya’da Berberoğlu Osman ve İskele’de Giridli Süleyman efendilere satıldığı anlaşılıyor. Vakıa bunlardan Giritli Mehmed Kapudan Isparta’da belediyece satılan koyunların müzayedesine iştirak ederek satın almış ise de ma’ruz satış muamelesi başka olub henüz Isparta’daki müzayede devam ederken üç-dört bin koyunun Antalya’ya ayrıca sevk edilerek esamisi balâda muharrer eşhasa satıldığı anlaşıldığından beş yüz binin bahren sevk edildiği de ihbar olduğundan keyfiyetin mahrem olarak tahkiki ve gümrük ve belediye kuyudatının da tedkiki ile bu koyunların hangi tarihte kimler tarafından satıldığıнын ve kaç aded olduğunun ve tafsilat-ı sairesinin mevzuhan işarını rica ederim.” (TİTE, K332G17B17a001).